

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво–Могилянська академія»
Факультет соціальних наук і соціальних технологій
Кафедра соціології

Кваліфікаційна робота

Освітній ступінь – магістр

на тему: **«СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ МЕРЕЖ
ЗАКОНОПРОЄКТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ФРАКЦІЙ «СТАРОЖИЛІВ» ТА
«НОВАЧКІВ» В УКРАЇНСЬКОМУ ПАРЛАМЕНТІ»**

Виконала: студентка 2-го року навчання,
напряму підготовки
054 Соціологія
Самойленко Аліна Анатоліївна

Керівниця: Костюченко Т. С.,
магістр соціології, старша викладачка

Рецензентка: Марценюк Т. О.,
кандидака соціологічних наук, доцентка

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою «_____»

Київ - 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ПОЛІТИЧНІ ЕЛІТИ У РОЗРІЗІ МЕРЕЖЕВОГО ПІДХОДУ ..	6
1.1 Концептуалізація понять «політичні еліти» та «політичні мережі» ..	6
1.2 Стан і характерні риси пострадянських політичних еліт	13
1.3 Місце мережевого аналізу як підходу в дослідженнях політичних мереж	20
РОЗДІЛ 2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ МЕРЕЖІ МІЖФРАКЦІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ЧЕРЕЗ СПІВАВТОРСТВО У ЗАКОНОПРОЄКТАХ У ВЕРХОВНІЙ РАДІ УКРАЇНИ ІХ СКЛИКАННЯ	37
2.1 Методологічні засади дослідження мережі взаємодії через співавторство в законопроєктах	37
2.2. Особливості структури мереж фракцій «Слуга народу», «Голос», «ЄС», «Батьківщина», «ОПЗЖ» через співавторство у законопроєктах.....	45
2.3. Центральність депутатів-«новачків» та «старожилів»	52
2.4. Порівняння потенційної влади для здійснення законопроєктної діяльності депутаток	59
2.5. Об'єднувальна сила законопроєктів різних тематичних напрямків.....	66
ВИСНОВКИ	71
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	75

ВСТУП

Політичні партії часто сприймаються як постійно конкуруючі опоненти, що нездатні до співпраці. До певної міри таке уявлення про них є правдивим, особливо у період передвиборчих компаній, коли відбувається боротьба за голоси виборців. Окрім того, політичні партії представляють різні ідеологічні позиції, які по суті своїй завжди протирічать одна одній у різних мірах. Проте опиняючись у Верховній Раді, депутати змушені якщо не співпрацювати, то йти на поступки та знаходити компроміси задля спільного керівництва країною. Для цього вони залучають власний соціальний капітал, який може виявлятися у наявності особистих зв'язків, які беруть початок з спільного досвіду роботи у, наприклад, громадських організаціях чи бізнесі. Або у спільному досвіді співавторства у написанні законопроектів у політичному минулому. Так чи інакше співпраця є критичною умовою для ефективного прийняття рішень, що впливають на майбутнє країни.

Монобільшість президентської партії «Слуга народу», що утворилась у Верховній Раді після останніх парламентських виборів у 2019 році, стала безпрецедентним випадком концентрації влади в руках однієї політичної сили. Очікувано, на неї було покладена велика відповідальність у забезпеченні ефективного керівництва країною, що передбачало збереження внутрішньої єдності у прийнятті рішень. Проте аналіз результатів голосувань у Верховній Раді IX скликання, який здійснив Бугаєнко у 2020 році, показує неоднотайність партії «Слуга народу», наявність в ній підгруп, чие об'єднання відбувається у ситуації відсутності консолідації стосовно важливих питань. Прийняття рішення стосовно голосування за законопроекти видаються ситуативними, а не залежними від зовнішнього впливу, що піднімає питання про причини, які стоять за цим. Результати

іншого, вже журналістського, дослідження Кравця і Романюка вказують на формування у партії більшості декількох внутрішніх груп, що мають відмінні інтереси.

Ще однією особливістю ІХ скликання Верховної Ради України є наявність двох фракцій, що майже повністю складаються з посадовців, які не мають досвіду перебування на таких посадах. Фракції політичних партій «Слуга народу» та «Голос» таким чином є фракціями депутатів-«новачків», які не мають сформованих зв'язків на основі співпраці у попередніх скликаннях. Це створює унікальну можливість для дослідження процесу вкорінення нових учасників у політичну мережу.

Використання мережевого аналізу є вже традиційним методом дослідження політичних еліт, який ефективно вирішує завдання пов'язані з відслідковуванням зв'язків між індивідами та організаціями. Його залучення у випадку великою кількістю інформації, яка вже була накопичена протягом двох років роботи теперішнього складу Верховної Ради, допоможе прослідкувати впливовість представників фракцій ІХ скликання.

Фокусування логіки дослідження навколо типології законопроектів, за якими відслідковується зв'язок між депутатами, допоможе більш повно проаналізувати чинники, що призводять до їх співпраці чи навпаки – роз'єднання. За умови врахування хронології роботи над законопроектами (їх розподіл за сесіями), можна прослідкувати зміни у готовності політичних акторів до співпраці. Порівняння зв'язності фракцій, що складаються з «депутатів-старожилів», з фракціями депутатів-«новачків» допоможе встановити рівень вкоріненості нових фракцій у політичну мережу Верховної Ради України.

У цій роботі об'єктом дослідження є депутати ІХ скликання Верховної Ради України. Зв'язки, які вони мають один з одним через спільне авторство

поданих законопроектів за три сесії ІХ скликання ВРУ, є предметом дослідження. Метою роботи є охарактеризувати мережеву вкоріненість депутатів-«новачків» у ВРУ ІХ скликання на прикладі фракцій політичних партій «Слуга народу» та «Голос». Згідно з метою сформульовані такі завдання:

- опрацювати теоретико-методологічні підходи до досліджень політичних мереж;
- узагальнити результати наявних емпіричних досліджень політичних мереж;
- виявити рівень зв'язаності всередині мережі депутатів та між фракціями Верховної Ради України ІХ скликання;
- визначити ключові характеристики депутатів з найбільшим потенційним впливом у мережі співавторства;
- встановити типи законопроектів за тематикою, що залучають найбільше депутатів до своєї реалізації.

Теоретико-методологічною базою виступають роботи таких дослідників як Уільям Домхофф, Вільфред Парето, Девід Марш, Родерік Родс, Тетяна Костюченко. Емпіричною основою роботи виступають дані про законодавчу діяльність 365 депутатів ІХ скликання Верховної Ради України, а саме членів фракцій політичних партій «Слуга народу», «Голос», «Опозиційна платформа – за життя», Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» та «Європейська Солідарність» у період з 29 серпня 2019 року до 10 травня 2020 року. Для аналізу даних використано такі інструменти мережевого аналізу: програмне забезпечення UCINET for Windows та програма для візуалізації даних NetDraw.

РОЗДІЛ 1 ПОЛІТИЧНІ ЕЛІТИ У РОЗРІЗІ МЕРЕЖЕВОГО ПІДХОДУ

1.1 Концептуалізація понять «політичні еліти» та «політичні мережі»

Для ефективного опрацювання наявних теоретичних доробків, що концептуалізують політичні еліти, необхідно зупинитись на загальних напрямках у цій сфері. Криштановська (2005) пропонує класифікацію підходів до розуміння політичної еліти і розділяє їх на дві конкуруючі підходи. Перший – підхід Маркса, що ґрунтувався на розділенні суспільства на два класи за економічним критерієм, тобто за наявністю засобів для виробництва. У результаті головні зміни в політичній структурі суспільства виникали через боротьбу між експлуататорами і тими, кого вони експлуатують. На противагу цьому для другого підходу, основоположниками якого є Парето і Моска, боротьба у суспільстві відбувається між на той час домінуючою політичною елітою і елітами, що є їй підпорядкованими і які прагнуть зайняти її місце.

Вергара (2014) виокремлює вже п'ять теорій, які намагаються пояснити структуру влади в політичній соціології. Це плюралізм, теорія автономії держави, теорія еліт, марксизм та теорія класового панування. Згідно з основною ідеєю плюралізму в сучасних суспільствах влада концентрується в руках цілого спектру груп та людей. На противагу їй, теорія державної автономії стверджує, що держава володіє монополією на політичну владу. Згідно з теорією еліт владу утримують лідери держав та великих корпорацій, саме вони приймають рішення, які визначають майбутнє більш слабших і менших груп. Для марксизму у питаннях влади головним концептом

виступає соціальний клас; відповідно до наявності засобів виробництва кожен займає місце у структурі суспільства. Теорія класового домінування аналізує структуру влади враховуючи різні позиції кожної групи в соціальному порядку, кожна з яких має свою частку влади. Така перспектива пояснює, як різні групи змагаються за контроль над суспільством і що «домінування небагатьох означає не повний контроль, а скоріше здатність встановлювати умови, за яких повинні діяти інші» (Vergara, 2014, ст. 38). Для цієї роботи у рамках наведених п'яти теорій найближчою є саме теорія класового домінування. Вона має найбільше пояснювальної сили у розумінні динамічних процесів у владній структурі суспільства, а саме – у процесах відтворення та змін у політичних елітах.

Представником підходу теорії класового домінування є Уільям Домхофф, який виокремлював три елементи владного класу у США, які утворюють разом політичну (або як він її називає «владну») еліту (Domhoff, 2012). Це представники вищого класу, великого бізнесу (акціонери корпорацій, що займають декілька позицій у керівних апаратах різних організацій) та мережі вироблення політик, які можуть включати як політичних діячів, так і громадських експертів чи науковців. Якщо повернутись до вищого класу, то тут Домхофф наголошує, що не всі його представники є у складі політичної еліти. Деякі з них не є залученими до прийняття політичних рішень і не є у цьому зацікавленими. З іншого боку, не всі представники владної еліти є частиною вищого класу. Деякі з них, хоча й невелика частина, можуть походити з середнього або робочого класів.

Дослідники різних підходів намагались концептуалізувати поняття політичної еліти. Одним з прикладів є визначення еліти, яке пропонує Вергара (2014): еліта - це вибрана і невелика група громадян та / або організацій, яка контролює велику кількість влади. Проте у цьому

дослідженні буде використано бачення політичних еліт Хіглі (2008), яке є більш детальним та ближчим до мети роботи. У його розумінні до складу еліт входять особи, які в силу свого стратегічного розташування у великих або інших ключових організаціях та рухах, здатні регулярно та суттєво впливати на політичні результати.

До розуміння того, кого у суспільстві можна вважати елітою, є декілька підходів. За одним з них елітою стають індивіди, які досягли у суспільстві найвищого рівня у своїй професійній діяльності. Таку теорію запропонував науковець Парето, який вбачав експертність у певній галузі достатньою причиною для долучення до еліти (Pareto, 1935). При чому він розділяв еліту на дві підгрупи: ту, яка має управлінські можливості в державі і змушена зазнавати постійних змін заради утримання своїх позицій, та решту індивідів, котрі, хоч і мають високі професійні здібності, не є частиною політичної верхівки.

З тим, що причиною входження до еліти є особистісні професійні досягнення, та загалом – особисті характеристики, погоджуються далеко не всі науковці. Більш поширеною є підхід пояснення через інші, часто не пов'язані до особистих якостей індивіда, чинники. Наприклад, Моска (Mosca, 1997) підважує загальноприйнятту ідею виборності політичної еліти. Хоча у демократичних країнах дійсно проводяться вибори для обрання посадовців до різних шаблів державної влади, насправді політична еліта є наперед до певної міри сформованою. Річ у тім, що дослідник виходить з врахування позиції та ресурсів, що є у представників вищих класів. Вони можуть задіяти свої, набагато ширші ніж у менш багатих верств населення, можливості для досягнення політичної посади. У результаті навіть найдемократичніші вибори є обмеженими по своїй суті – фактично виборці можуть обирати з вузького кола осіб.

Іншим шляхом, за допомогою якого політична еліта може залишатись на державних посадах і збільшувати свій вплив є процес централізації влади. Райт Міллз ще в 60-х роках ХХ століття вважав, що варто звертати не лише на вертикальну, ієрархічну владну структуру, а й на її горизонтальні зв'язки. У випадку з елітою, яку він розглядав як осіб з найвладнішими позиціями у найбільш значущих соціальних інституціях – армія, бізнес і державний апарат, вони мають високий рівень мобільності. Тобто одна й та сама особа може, як змінювати свою позицію, при чому не втрачаючи рівень впливу, так і взагалі – поєднувати їх, збільшуючи свою впливовість (Wright Mills, 1978 (1956)). Окрім ризику монополії на владу, така горизонтальна мобільність може бути ризикованою через знецінення професійних навичок, якими б представник політичної еліти мав би володіти. Райт Міллз зазначає, що більш важливими є посада, яку займає індивід у одному з трьох найважливіших інститутів і переваги для інших, що вона може надати при співпраці, а не здібності цього індивіда.

Якщо відштовхуватись від ідеї розділення позицій у елітах між важливими інститутами в суспільстві, цікавим є доробок Гарольда Ласуелла. Під політичними елітами цей дослідник мав на увазі групу індивідів, які займають управлінські посади, та можуть впливати на прийняття рішень, які є важливими для інституцій. Ласуелла розглядає еліти, як групи, що мають найбільший доступ до найважливіших ресурсів в суспільстві, що відображаються у, відповідно, найважливіших інституціях (Lasswell, 2018). Як і для Райта Міллза, для Ласуела важливим є можливість представників еліт різного типу утримувати позиції у різних інституціях. Оскільки вони вже володіють певною кількістю ресурсів (благ), це не вимагає від них великих політичних зусиль. У ситуації «перетину» між декількома групами такий

індивід формує зв'язок між двома групами еліт, за допомогою якого може здійснюватися передача інформації чи інших ресурсів.

Для функціонування політичних еліт важливими є політичні партії, які слугують медіумом між ними і населенням (Barber, 2019). Приналежність до партії слугує показником тієї ідеології, яку підтримує кандидат у владу, і допомагає виборцям обирати з представників еліт тих, хто буде представляти їхні власні погляди. Здійснюється контроль над членами еліти через їх членство у політичних партіях. Ефективність такої системи представлення ідеології і її підтримки через доступ до владних позицій може зазнавати порушень у зв'язку з популізмом. І навпаки – злагоджена робота такої системи може негативно корелювати з поширеністю популістичних настроїв. Одним з чинників такого зв'язку є необхідність для лідерів у функціонуючих політичних партіях у постійному обговоренні рішень з однопартійцями, їх обговорені, узгоджені, потреби йти на компроміси і узгоджувати їх з ідеологією партії. Під час поширення популістичних ідей це необхідність втрачається, оскільки лідер партії сприймається як той, що і так знає, які потреби має населення і потреба у обговореннях і компромісах втрачається.

Говорючи про еліти, важливо розуміти особливе місце мережі контактів, яка пов'язує акторів у організаціях і групах. Взаємодія, яка відбувається у мережі зв'язків, це процес, який формує саму структуру влади, а також змінює її (Mumby, 1988). Влада, хоч і уособлюється та передається інституціями, насправді має гнучку структуру, яка відтворюється у повсякденних взаємодіях її представників та усталених стосунках, що їх пов'язують. Таким чином, досліджуючи політичні еліти, варто враховувати політичні мережі, які є одним з способів розглядати еліти через наявні у них зв'язки, що забезпечують обмін ресурсами і їх цілісність.

Богуславська (2006) зазначає, що політичні мережі можна використовувати для вивчення політичних інститутів. Проте найбільшого дослідницького потенціалу вони досягають, якщо їх залучати до аналізу політичних процесів, тобто динамічних явищ. Мережевий аналіз використовують найчастіше для дослідження трьох типів об'єктів та їх характеристик: взаємини між політичними інститутами, аналіз державного управління та оцінка роботи державних органів і їх зв'язків з стейкхолдерами.

Бьорцель (1997) під політичною мережею розуміє сукупність відносно стійких взаємозалежних відносин, які не є ієрархічними і пов'язують множину акторів, які мають спільні інтереси у політичній сфері та обмінюються ресурсами для досягнення мети шляхом налагодження співпраці. За цим визначенням, спільні цінності та інтереси акторів та їхня кооперація заради певного результату формують мережу взаємодії на певний період.

За Богуславською, політичні спільноти, репрезентацією яких і є політичні мережі, характеризуються п'ятьма ознаками. По-перше, неперервним членством в спільноті; по-друге, наявністю певного консенсусу стосовно ідеології та цінностей, а також політичних пререференцій. Третьою ознакою є обмежена кількість учасників з свідомо виключеними групами, які не можуть долучатись до цієї спільноти. Останніми двома ознаками є відносини обміну та постійна взаємодія між учасниками, що стосується проблем у політичній сфері. Пов'язаність учасників політичної мережі можна визначати за різними типами зв'язків, не обмежуючись лише належністю до однієї партії. Мережі, які мають наведені вище ознаки, характеризуються високою стабільністю та ефективністю. На противагу їм існують проблемні мережі, які мають надто велику і нестабільну кількість учасників, взаємодія

між якими є ситуативною, постійними конфліктами та нерівним розподілом влади (Богуславська, 2006).

Родс і Марш запропонували (1992) розрізняти п'ять видів політичних мереж залежно від трьох показників: кількості членів мережі, балансу ресурсів між її учасниками та рівню внутрішньої інтеграції. Зважаючи на ці критерії, дослідники виокремили п'ять видів мереж: проблемні мережі, міжкуправлінські мережі, професійні мережі, мережі виробників та політичні спільноти. Останній вид є найбільш цікавим у цьому дослідженні, оскільки до цього виду відносяться політичні еліти. Політичні спільноти характеризуються стабільністю відносин, складністю долучення, вертикальною ієрархією. Мережі такого виду ізольовані від інших мереж і від широкої громадськості, є високо інтегровані (Rhodes & Marsh, 1992).

Ноук виділив (1994) п'ять типів відносин, що притаманні мережі. Це трансляція інформації та обмін ресурсами різних видів, межа проникнення, особисті прихильності та владні відносини. Всі ці типи відносин можна прослідкувати у процесі законотворення, до якого залучені представники політичної еліти. Проте найбільш залученими з них є владні відносини, особливо якщо розглядати діяльність політичних еліт у межах державних утворень, де всі позиції у мережі є ієрархічними, та обмін ресурсами. Останні проявляються у системі взаємозалежності між авторами та лобістами законопроектів, які постійно змушені обмінюватись підтримкою одне одного для досягнення власних цілей (Knoke, 2011).

Отже, до існують різні класифікації підходів до розуміння політичних еліт: одна загальна, що протиставляє погляди Маркса та Парето і Моска, інша – більш деталізована, яка пропонує п'ять теорій. У цій роботі використано теорію класового домінування, оскільки вона передбачає наявність протистояння між елітами, а отже і постійну динаміку у владних відносинах.

Проаналізувавши визначення дослідників політичної еліти, можна зробити висновок, що двома її основними характеристиками є наявність влади і можливість її використовувати. До способів долучення до еліти та утримування місця в ній відносять як особисті навички (наприклад, професійні вміння), так і наявність своїх ресурсів та доступ до суспільних. Політичні мережі є динамічним виявом політичної еліти, відображенням їх зв'язків. Рисами політичних мереж є стає членство, обмежена кількість учасників, спільна ідеологія, обмін ресурсами та постійна взаємодія. Існує п'ять видів мереж, а саме проблемні та міжуправлінські мережі, професійні мережі, мережі виробників та політичні спільноти. Також мережам притаманні п'ять типів відносин: трансляція інформації та межа проникнення, особисті прихильності та владні відносини, обмін ресурсами різних видів.

1.2 Стан і характерні риси пострадянських політичних еліт

Головним чинником для підвищення інтересу до політичних еліт протягом останніх десятиліть є необхідність їх аналізу у країнах, де політична система зазнала радикальних змін, а використання теоретичних здобутків, які розроблялись для дослідження західних країн, є нерелевантним. Мова йде у про розпад СРСР, наслідком якого стала необхідність країн, що входили до його складу, швидко адаптуватись до умов незалежності та ризиків, з цим пов'язані. Головним чином виконання цієї цілі покладалось на політичні еліти, які й самі потребували внутрішніх змін, наявність і механізм яких досі викликає зацікавлення у дослідників.

Однією з встановлених перешкод для дослідження політичних еліт є фокусування лише на інституціолізованій, формальній частині їхньої

діяльності. Хіглі та Пакульські (2000) звертають увагу на тому, що досліджуючи владні структури у різних суспільствах, необхідно звертати увагу не лише на ті аспекти, що відіграють найбільшу роль у формуванні політичних еліт у західних суспільствах. Розуміння особливостей законодавчих умов проведення виборів, структури громадянського суспільства та економічних ринків не допоможе зрозуміти політичну ситуацію у країнах Центральної та Східної Європи без аналізу неформальних зв'язків, які поширені серед представників їхніх політичних еліт. І які, на відміну від західних демократичних еліт, мають тут більше значення в умовах нестабільності (Sztompka, 1997). А також через важливість практик взаємодії, що не лише не потребують, а й у деяких випадках виключають, інституалізовані шляхи задоволення потреб і досягнення цілей, наприклад, блат (Ledeneva, 1998).

Феноменом, який визначається, як характерний (Voinea, 2017) для східно-європейських еліт є також симуляційні демократії чи демократії-симуляції. Під ним мається на увазі ситуація, коли «інституції демократії працюють, але з низьким рівнем ефективності, оскільки еліти та важливі соціальні групи систематично порушують демократичні норми» (Lengyel and Ponszki, 2010, ст. 34). Те, чи виникає така ілюзорна демократія залежить від центральних політичних еліт. У пострадянських країнах, де шлях встановлення демократичних інституцій тільки починається, політичні еліти, так само як і демократичні інститути, опиняються у положенні дисонансу з демократичними принципами, до яких нібито прямують (Voinea, 2017).

Також у пост-радянських країнах жінки є недостатньо представленими у політичній еліті. Хоча доступ до політичної сфери є відкритим для обох статей, жінки займають відносно мало державних посад високого рівня (Kostiuchenko, Martsenyuk, & Oksamytna, 2015). Поясненням такого стану

речей є недостатня успішність другої хвилі фемінізму, яка не відбулась у певній мірі на пост-радянському просторі. Ідеї, які пропонував саме цей етап фемінізму, допомагають боротись не лише з явними перешкодами нестачі жінок у політиці, а й з більш латентними та неочевидними («скляна стеля» чи «липка підлога») (Matland & Montgomery, 2003). Іншим поясненням є відсутність у жінок спільного минулого з представниками політичної верхівки у різних сферах діяльності. А також нестача залучення жінок до депутатської, а отже і законотворчої, діяльності, що навіть при проходженні до парламенту позбавляє шансу наздогнати у впливовості своїх колег-чоловіків.

Однією з головних причин відсутності помітного приходу нових обличь у ряди політичних еліт дослідники називають стан політичних партій. Наприклад, Черазімова у своєму дослідженні (2019) називає такі проблематичні аспекти становища партій, у тому числі в Україні: відсутність дієвої внутрішньопартійної конкуренції, стійкого механізму фінансування партій, що у наслідку перетворює партії на вразливі об'єкти впливу, несформованість у суспільстві попиту на нових політиків, а замість цього – гуртування навколо харизматичних лідерів. Як приклад до останньої ознаки дослідниця наводить перемогу Володимира Зеленського на президентських виборах і його партії «Слуга народу» на парламентських у 2019 році.

Центральними теоріями пояснення змін у політичних системах у пострадянських країнах є теорії відтворення (репродукції) та циркуляції. Останню, хоча й з відносно ідеалістичними, у порівнянні з сучасним розумінням ресурсів, за допомогою яких політики отримують та залишають свої місця у владі, запропонував Парето (1935). У його формулювання теорія циркуляції ґрунтувалась на оновленні еліт шляхом приходу більш

талановитих та освічених. Еліти ж, які не виконують свої функції, Парето вважав такими, що перебувають у стані занепаду і потребують очищення.

Дослідники Іван та Сонжа Шалені, проаналізувавши попередні напрацювання у цій темі, кристалізували (1995) згадані теорії відтворення еліт – репродукції та циркуляції. Згідно з першою – стара номенклатура еліт може зберегти свої позиції і стати новою буржуазною елітою, використавши свої наявні на момент змін ресурси. Теорія циркуляції еліт навпаки стверджує протилежне – зміни у політичному режимі призводять до структурних змін на вершині класової ієрархії. У результаті нові люди отримують доступ до політичних посад ґрунтуючись на нових принципах. Як зазначають дослідники – попередні аналізи пострадянських країн показують, що теорія репродукції еліт отримує більше підтверджень. Правила політичної гри у країнах змінюються, проте представники елітних верхівок зберігають свої позиції. У той же час власне дослідження цих науковців (1995) в Угорщині показало неоднозначність підтвердження жодної з теорій. Так, зміни у політичній верхівці не виявились революційними – частина політичної еліти залишилась на своїх позиціях, частина пішла на пенсію чи у інші сфери, помітної різкої зміни верхівки не відбулося. Автори дослідження у поясненні результатів більше схильні до теорії циркуляції еліт, оскільки частина членів політичних еліт все ж оновились.

Хіглі та Пакульські (2000) визначають три компоненти виміру змін у стосунках еліт: єдність, диференціація та ступінь і форма циркуляції. Єдність еліт має два виміри: нормативний та інтерактивний. Перший відповідає за поділ спільних уявлень, цінностей, норм, а інтерактивний – зв'язки між представниками еліт, механізми взаємодії. Диференціація еліт – це ступінь, різноманіття еліт, у сенсі приналежності до різних галузей та організацій. Ці два виміри вже дозволяють класифікувати політичні еліти на чотири групи:

фрагментарні еліти, розділені еліти, консенсуальні еліти та ідеократичні еліти. Циркуляція еліт має два основні виміри – обсяг, який може різнитись за глибиною (залежно від того, кого залучають до нових еліт, з яких рангів) та широтою (який розмах змін, які посали переживають зміни), та форма, яку розрізняють за швидкістю змін та рівнем супротиву до них. Поєднавши всі три компоненти та їхні численні виміри автори отримали три основні види політичних еліт, наявних у пострадянських країнах на початку 2000-них: консенсусні еліти (професійні політики та технократи); роздроблена еліта, в якій переважають колишні радянські бюрократи та технократи та розділені еліти, в яких домінували колишні радянські бюрократи та популісти. Ідеократичний тип еліт не виявився життєздатним у пострадянських країнах.

Більш новою спробою класифікації політичних еліт в умовах їх оновлення є класифікація Чаразімової (2019). Вона пропонує виходити з двох характеристик представників політичної верхівки: бажання зберегти статус-кво та наявності у них фінансових ресурсів. Остання характеристика відіграє важливе значення у розрізі передвиборчих компаній, витрати на участі у яких продовжує зростати. Мова йде не лише про обов'язкові внески, які роблять партії та кандидати, а й про витрати на збільшення виборчого рейтингу. Наприклад, забезпечення інформаційних компаній (білбордів, телевізійної реклами, роздаткових матеріалів), купівля перших позицій у списках партії, підкуп виборців і так далі. Відповідно до зазначених характеристик авторка вивела чотири типи політичних еліт: «стара гвардія» (хранителі статусу кво, значні фінансові ресурси), «троянські коні» (хранителі статусу кво, незначні фінансові ресурси), «діаспора, яка повернулась» (виступають проти збереження статусу кво, значні фінансові ресурси) та «вітчизняні реформатори» (виступають проти збереження статусу кво, незначні фінансові ресурси)та. Тоді як «стара гвардія» складається, згідно зі своєї назви, з

представників старих еліт, три інші мають потенціал стати джерелами змін у політичній верхівці країни.

Зміни у політичних елітах в Україні, як в одній з пострадянських країн, не уникнули уваги дослідників. До їх вивчення долучались як українські вчені, так і науковці з інших країн. Результати їхніх досліджень допомагають отримати загальну картину політичних процесів у країні з хронологічною перспективою.

Так, стан політичної верхівки в Україні на 2000 рік дослідники оцінювали як складний, як і в таких державах як Сербія та Хорватія, через глибоку прірву між представниками радянської бюрократії, які все ще залишались при владі, та націоналістами (Хіглі та Пакульські, 2000). Оpubліковане в 2012 дослідження Тетяни Костюченко підтвердило попередні результати, незважаючи на проведення помаранчевої революції у 2004 році. Зміни в політичній еліті виявились частковими, оскільки частина членів еліти, яка займала найвищі політичні позиції при президенті Кучмі, залишалася при владі. Дослідниця припустила, що в умовах швидких та значущих змін у політичній ситуації країни зв'язки між членами еліти впливають на те, чи залишаться попередні представники при владі (Kostiuchenko, 2012).

Нещодавнє порівняння стану оновлення політичних еліт у Грузії, Молдові та Україні (Чаразімова, 2019) показало, що суттєвих змін так і не відбулося, збережене з радянських часів внутрішнє управління все ще домінує у політичних партіях, які продовжують гуртуватись навколо харизматичних лідерів. Автори дослідження стверджують, що відстоювання при розробці політик своїх інтересів представниками старої бюрократії, нерівний доступ до фінансових ресурсів та відсутність політичного досвіду у

«новачків»-політиків перешкоджають початку справедливих політичних перегонів у цих країнах і як результату – появи оновленої політичної еліти.

Для аналізу стану політичних мереж в Україні був використаний підхід автоматичного збору даних. Так з його допомогою великі об'єми парсингованих даних в мережевому аналізі для дослідження політичних мереж неодноразово використовував дослідник Дмитро Остапчук. У 2015 році він разом з Тимофієм Бриком використав дані з сайту Верховної Ради України, щоб проаналізувати особливості законодавчих ініціатив і те, як депутати долучаються і співпрацюють у цьому процесі (Брик & Остапчук, 2015). За результатами було зроблено висновок про ситуативний характер співпраці парламентаріїв. Під час вибору співавтора депутати покладаються на особисту репутацію, а не на приналежність до політичної партії чи коаліції та опозиції. Тобто депутати XIII скликання не відстоювали політичні погляди, через які їх обрали до Верховної Ради, а діяли виходячи з інших причин у своїй законотворчій діяльності.

Законодавчі мережі трьох фракцій теперішнього (дев'ятого) скликання Верховної Ради було проаналізовано у роботі Олени Ковальської (2020). Дослідниця, використовуючи біографічні дані депутатів, підтвердила більшу зв'язність фракцій «Батьківщина» та «ЄС» між собою, ніж з фракцією «ОПЗЖ». На практиці це означає існування більшої кількості законопроектів, у яких представники цих двох партій виступали співавторами. Також підтвердження знайшла гіпотеза про більшу центральність депутатів-«старожилів» та депутатів, які прийшли у Верховну Раду за партійними списками. Мажоритарники у всіх трьох партіях були мало залучені до законодавчої активності і перебували на периферії мережі. Не підтвердилась лише гіпотеза про тематичні напрямки законопроектів, які мали б об'єднувати депутатів. Хоча сфера соціальної політики дійсно

продемонструвала себе як така, що мала найбільшу кількість співавторів для всіх фракції, законопроекти гуманітарного напрямку найменше пов'язували депутатів між собою.

Отже, дослідження еліт у пост-радянських країнах почало і продовжує продукувати питання стосовно культурних та інституційних відмінностей між суспільствами, побудови демократії, ролі політичних партій у цьому, а також існування спільних для всіх політичних систем проблем, як, наприклад, гендерна рівність. Існують різні підходи для пояснення змін у політичних елітах: від теорій репродукції та циркуляції, до спроб класифікації представників еліт за бажанням зберегти статус-кво чи кількості фінансових ресурсів. Чисельні дослідження політичної еліти в Україні демонструють все ще збереження старої еліти з більш впливовими в ній «старожилами».

1.3 Місце мережевого аналізу як підходу в дослідженнях політичних мереж

Як зазначає Бьорцель (1997), коли пише про політичні мережі – у першу чергу це відносини, які забезпечують обмін ресурсів. Для їх дослідження вже традиційним способом є використання мережевого аналізу, підходу, що фокусується на зв'язках між політичними агентами і їх характеристиками. Окрім розгляду основних елементів цього аналізу необхідно спочатку ознайомитись з теоріями, на яких він базується.

Перш за все, це поняття соціального капіталу. Джеймс Коулман (2001), який є одним з перших дослідників, що звернули увагу на це поняття, виокремлював чотири його джерела. Це набуття фінансових ресурсів як ціннісна орієнтація, норми та санкції, що підтримують визнаний соціальний

порядок, підтримання групової інтеграції, почуття єдності та накопичення зовнішніх домовленостей. Коулман називає соціальний капітал продуктивним, оскільки він, як і інші форми капіталу, необхідний для досягнення індивідуальних цілей. Без нього їх отримання є або більш ресурсно-витратним процесом, або взагалі недосяжною метою. При цьому його головною відмінністю від інших форм капіталу є обмеженість: хоча всі люди у різній мірі є долученими до створення соціального капіталу, більшість можуть користуватися для досягнення власних цілей лише малою його частиною.

Великий вклад у дослідження капіталу, у тому числі різних його видів, зробив П'єр Бурдьє. Він вважав, що капітал у першу чергу слугує ресурсом, використовуючи який індивід досягає вищої за наявну позицію у суспільстві (Бурдьє, 2002). Всього дослідник виокремлював чотири форми капіталу: соціальний, культурний, символічний та економічний. Останній розуміється у класичному сенсі – матеріальні ресурси (приватна власність, статки). Під соціальним капіталом розуміються зв'язки з іншими індивідами чи групами, що можуть бути використані у просуванні по соціальній ієрархії. Ці зв'язки можуть бути як набутими, так і успадкованими (наприклад, якщо зв'язки були сформовані ще батьками, іншими родичами індивіда). Культурний капітал полягає у здобуванні легітимних знань у відповідному суспільстві, наприклад через освіту, а також процес соціалізації (навички правила поведінки у різних ситуаціях, етикету). Виявами символічного капіталу є визнання у соціальній групі, до якої належить людина, у тому числі – професійній. Іншими словами – репутація людини у окремих колах буде її символічним капіталом.

Для того, щоб отримати високу позицію у суспільстві необхідно використовувати наявні форми капіталів. Це так само актуально і для

владних еліт, які окрім наявності цих різних форм капіталу, мають займати важливі позиції, і як результат – мати доступ до загальних суспільних благ. При цьому владні еліти є досить закритими групами (Бурдьє, 2007), що самовідтворюються, завдячуючи соціальним інститутам. Останні, хоч і можуть здаватись відкритими до входження групами, насправді мають вимоги, що відразу збільшують шанси потрапляння у свою структуру лише людей певного класу (наприклад, освітні заклади).

Особливості зв'язків між індивідами та групами впливають не лише на успішність просування у владній структурі суспільства, а і на загалом їх поведінку, у тому числі – представників політичної еліти. Під час аналізу рішень та вчинків індивідів, особливо у економічній сфері, довгий час панував підхід, який пояснював дії індивідів через призму раціональності, вигоди для них. На противагу йому підхід структурної вкоріненості, запропонований Грановеттером (1985), допомагає враховувати соціальні зв'язки між індивідами у намаганні зрозуміти поведінку акторів. Він пояснює не лише раціональні чинники дій індивідів, а й соціальні, як наприклад необхідність у підтримки власного статусу, схваленні, збереженні наявних особистих зв'язків.

Згідно з ним, учасники взаємодій не вдаються до шахрайства, оскільки остерігаються репутаційних втрат, пов'язаних з ризиком, що обман розкриють. Враховуючи, що учасники економічних транзакцій постійно взаємодіють одне з одним у ході переговорів, утворюються щільні мережі знайомств, які і забезпечують швидке поширення інформації про обман і як наслідок – відмову у подальшій співпраці. Також даний механізм допомагає зберегти час та ресурси для перевірки окремого індивіда на придатність до чесних транзакцій. Тому учасники взаємодій, що передбачають постійний обмін ресурсами, з одного боку, розуміють наслідки власних помилок і

намагаються їх уникати, з іншого – більше довіряють довгостроковим партнерам, з якими вже мали транзакції раніше. Міжособистісні зв'язки таким чином є джерелом надійної та дешевої інформації, особливо в умовах необхідності постійної довіри до інших (Granovetter, 1985).

Розглядаючи аспект довіри в стосунках між акторами, варто звернутись до концепту культури довіри, який запропонував Пьотр Штомпка. Культура довіри у його розумінні це «стан, коли, окрім будь-яких раціональних розрахунків надійності або індивідуальних психологічних особливостей, люди не лише схильні, але й культурно заохочуються до висловлення довірчої орієнтації на своє суспільство, його режим, організації та установи, співгромадян, а також як власні життєві шанси та біографічні перспективи» (Sztompka, 1997, ст. 9). У цьому контексті довіра розглядається як ресурс, яким користуються індивіди та групи у ситуаціях можливого ризику. Чим більшого розвитку досягла культура довіри, тим більш схильними є люди до таких ризикованих операцій. І хоча це може виглядати як неефективна стратегія, яка здатна принести більше втрат, ніж здобутків, Штомпка вважає таку її у кінцевому результаті більш вигідною для суспільства. Наприклад, вона полегшує агентність індивідів, їх бажання займатись підприємницькою діяльністю, вступати у союзи, зміцнює міжособистісні та групові зв'язки, зменшує ворожість до членів інших груп, іноземців.

На появу культури довіри впливає успішність демократії у суспільстві (Sztompka, 1997). Порушення демократичних принципів, наприклад корумповані державні структури, недотримання прав людини, призводить до відсутності готовності довіряти, збільшенню рівня цинізму. І хоча загалом рівень довіри падає з двома її видами, інституційною і персональною, відбувається складніший процес. Справа у тому, що в умовах кризи демократії страждає у першу чергу довіра до інституцій – індивіди не готові

довіряти корумпованим або просто некваліфікованим представникам інституцій. Проте, оскільки довіра є вкрай важливим ресурсом для практично будь-яких транзакцій, індивіди змушені покладатись на особисті зв'язки, для виникнення і існування яких потрібна вже персональна довіра. У результаті для досягнення своїх цілей і отримання ресурсів індивіди, у тому числі і представники політичних еліт, змушені покладатись на власні неформальні соціальні зв'язки.

Роботи Коулмана, Бурдье, Грановеттера та Штомпки є тими науковими працями, які дають можливість використовувати мережевий аналіз у повній мірі. Хоча їх напрацювання у першу чергу не стосуються політичних мереж, вони допомагають врахувати вплив соціального капіталу, включеність до мережі та загальний стан інституцій при дослідженні політичних мереж.

Мережевий аналіз почав активно розвиватись у 70-х роках минулого століття, коли науковці почали звертати увагу на чинник комунікації між акторами. А саме мотиви, які змушують їх взаємодіяти (обмін ресурсами, збагачення власних капіталів різного видів, вища ймовірність чесної транзакції) та структура цієї взаємодії, чинники, що роблять її менш або більш ефективною (Ситник, 2011). За Богуславською, причинами такого зацікавлення були декілька процесів: збільшення масштабів глобалізації і кількості акторів, які беруть участь у політичних процесах, залучення представників з різних громадських секторів до політичних змін, роздріблення політичної системи на окремі групи впливу, поширення нових соціальних рухів. У більшості випадків мережевий аналіз використовується для аналізу процесів державного управління, зв'язків між інститутами та опису роботи державного апарату, тобто органів влади, і груп, що з ним взаємодіють для просування своїх інтересів (Богуславська, 2006).

Одним з науковців, які зробили значний вклад у збільшення популярності цього методу є Джордж Домгоф. Він продемонстрував переваги цього підходу для пояснення соціальної взаємодії та ефективності політичних еліт. У своїй праці 2018 року «How to do power structure research» він розробив стратегію дослідження структури влади. Спочатку потрібно встановити межі владної структури, потім визначити групи, які контролюють владу, та описати у який спосіб вони це роблять. Домгоф визначав два способи дослідження владних структур: контент-аналіз та мережевий аналіз. Визначення членства в мережах є дуже важливим для визначення та опису груп влади, проте це лише початок аналізу. Необхідно встановити зв'язки інших типів, наприклад, зв'язки рідства, партнерства в бізнесі, а з'ясувати типи ресурсів, що курсують за допомогою цих зв'язків (інформація, гроші) (Domhoff, 2012). Наприклад, дослідження Газмурі (2003) продемонструвало важливість відстежування професійних та освітніх зв'язків політичної еліти. Він аналізував походження чилійських еліт з 1930 до 1999 роки і встановив, що більшість політиків формувалися в Університеті Чилі до 1930-х років, а потім саме вони продовжували відтворюватись у інших політичних елітах десятиліття пізніше.

Структурними елементами мережі, що виділяються як центральні, є структура, розподіл влади, функції, процедурні правила, суб'єкти мережі та їхні стратегії (Конеген, 2004, як цит. у Богуславська, 2007). Останні два елементи включають учасників мережі та ті шляхи до досягнення цілей, які вони обирають у межах мережевої взаємодії. Структура включає в себе не лише статичні показники мережі, а й динамічні зміни, що в ній відбуваються і впливають на основні показники її будови. Елемент розподілу влади має включати індикатори центральності всередині мережі та у співвідношенні до пов'язаних з нею мереж. Функції об'єднують у собі всі ресурси, які

отримують актори мережі через входження до неї. Наприклад, соціальний капітал, впевненість у чесності транзакцій, швидке поширення достовірної інформації. Процедурні правила це норми взаємодії у мережі, як формальні, так і неформальні (Богуславська, 2007).

Для аналізу різноманітних мереж використовують велику кількість її характеристик, що можуть допомогти всесторонньо її описати. Одними з трьох головних і найбільш використовуваних є щільність (density), ступінь центральності (degree centrality) і серединність (betweenness centrality). У цьому дослідженні саме вони будуть залучені до аналізу законодавчої мережі депутатів IX скликання, тому на їх особливостях необхідно зупинитись детальніше. Ці характеристики мережі отримали назву показників центральності (centrality measures). Вони враховують розташування акторів по відношенню одне до одного, зв'язки між ними і таким чином визначають потенційний вплив, яким володіє кожен з них у мережі (Scott, 2000 (1991)).

Щільність, або як її ще перекладають зціпленість, показує те, як співвідносяться всі наявні зв'язки акторів мережі до усіх потенційно можливих, що могли б існувати. Чим більш щільною є мережа, тим швидшим у ній є обіг інформації або іншого ресурсу, яким обмінюються її актори. Не зв'язана мережа має більший ризик розпастися, оскільки відсутність великої кількості зв'язків негативно впливає на її стабільність (Богуславська, 2007). Ступінь центральності показує кількість зв'язків, які має актор, серединність – кількість зв'язків, що проходять через актора, в результаті встановлюючи зв'язок між іншими акторами (Grossmann & Dominguez, 2009).

На розвиток мережевого аналізу вплинули праці Джеймса Коулмана і П'єра Бурдьє, які досліджували види капіталу, а також їхню роль у отриманні та збереженні місця в суспільстві. Також значимими є роботи Марка Грановеттера про мережеву вкоріненість, яка забезпечує швидкий та

«дешевий» доступ до інформації і випереджає шахраювання у транзакціях. Теорія культури довіри Петра Штомпки продемонструвала роль довіри у домовленостях та взаємозв'язок інституційної і особистої довіри. Основними елементами мережі є учасник мережі, шляхи досягнення цілей учасників, структура, функції, процедурні правила та розподіл влади. Одними з головних параметрів мереж, що їх використовують в мережевому аналізі, є щільність, ступінь центральності і серединність. Більшість дослідників, намагаючись встановити мережі зв'язків між політичними елітами, групують та порівнюють їх або хронологічно за періодом законодавчої діяльності, або за політичними партіями. Девід Ноук запропонував підхід, що полягає у фокусуванні на певній тематиці ведення політики. У своїй роботі (Кноке, 1986) він доводив необхідність звернення уваги на умови створення, функціонування, зв'язок мікро- (окрема асоціація) і макрорівня (вся політична система), особливості у різних суспільствах груп інтересів (лобістів), що зацікавленні у формуванні політик (policy).

Депутати завжди залишаються індивідуальними акторами з власними цілями і баченням політичного майбутнього суспільства, законодавчий процес є колективною дією (Bratton & Rouse, 2011). Хоча найочевиднішим виявом цієї колективної дії є отримання достатньої кількості голосів при голосуванні, у реальності законотворці співпрацювати, використовуючи особисті зв'язки і своє політичне минуле, для досягнення більшої кількості проміжних цілей.

Дослідники Рінж, Віктор і Чо (2017) вважають особисті зв'язки основним елементом співпраці між законодавцями та їх оточенням і виділяють такі функції мереж зв'язків, які використовують депутати під час законодавчого процесу:

- утворення колаборацій (пошук депутатів з схожою політичною позицією, що готові співпрацювати);
- поширення та збір інформації;
- координація розробки законопроекту (забезпечення технічної сторони написання законопроекту);
- побудова коаліції;
- голосування, як кінцева мета всіх вище функцій-етапів.

Мережа законодавців повинна розглядатись як така, що має унікальні особливості, оскільки вона утворюється у незвичний для більшості мереж способом – шляхом голосування зовнішніх до неї об'єктів, а саме виборців (Ringe, Victor & Cho, 2017). У результаті, хоч обрані депутати швидше за все мають певні спільні характеристики до початку роботи у Верховній Раді, вони не є такими гомогенними та зв'язаними, як представники інших не обраних політичних мереж. З часом вони формують зв'язки, або посилюють їх, якщо вони були наявні, що у свою чергу впливає на їхню політичну поведінку.

Одним із ефективних способів класифікації учасників політичних мереж виявився підхід Тетяни Костюченко (2012). Він передбачає їх поділ за часовим етапом, у випадку Верховної Ради України – скликанням, під час якого вони були обрані до складу законодавчого органу. Також враховуються етапи виключення (не обрання) до державного органу, що у результаті утворює класифікацію депутатів-«новачків», «старожилів» та тих «старожилів», які повертаються на посаду депутата через скликання. «Старожили» додатково відрізняються за кількістю часу, який вони продовжують проводити при владі. Наприклад окремо фіксуються депутати вперше обрані в 2002 та 2006 роках.

Мережам законодавців притаманна висока щільність (Fowler, 2006b), що пояснюється постійною необхідністю залучати інших для досягнення успіху, який вимагає наявності великої кількості голосів за запропонований законопроект. Ті законодавці, які часто виступають співавторами, зазвичай мають міцні особисті зв'язки. Самі депутати є зацікавленими у наявності широкої мережі зв'язків – це робить їх перебування у законодавчому органі більш успішним. Проте побудова таких зв'язків приносить користь не лише окремим індивідам, а й законодавчому процесу загалом. Наявність і щільність таких зв'язків пришвидшує процес написання і ухвалення законів, що робить процес більш ефективним (Fowler, 2006a).

Декілька важливих результатів для розуміння законодавчого процесу отримали дослідники Баркетт та Скворец (2001), які аналізували мережу сенаторських відносин, що стосувалась голосування за законопроекти в Сенаті США у період з 1973 по 1990 роки. По-перше, підтвердження отримала їхня гіпотеза про наявність мережі взаємних очікувань у підтримці законопроектів одне одного між сенаторами. Тобто з великою ймовірністю після підтримки ініціативи колеги сенатор з часом отримає політичну підтримку і для свого правового проекту. Проте рівень такої кооперації, у випадку з досліджуваним періодом, знизився. Автори дослідження висунули припущення, що це може бути пов'язано з все більшою індивідуалізацією Сенату і є негативним явищем, що призводить до меншої його ефективності. Загалом мережа політичної підтримки характеризується високою стабільністю, окрім коротких періодів зміни керуючої партії. Найбільш активною завжди залишається партія меншості, що пояснюється дослідниками її необхідністю у кооперації задля збільшенню впливу та ресурсів. Результати дослідження також підтвердили гіпотезу про збільшення шансів на кооперацію, якщо сенатори належать до однієї партії та мають

схожі ідеологічні позиції. Ця теза знайшла підтвердження і в пізніших дослідженнях, наприклад у Гросса, який у своїй роботі довів позитивний ефект схожості партій у ідеології на рівень кооперації (Gross, 2008).

У більшості досліджень політичних мереж законодавців розглядається вплив зв'язків між прибічниками однієї фракції чи хоча б одного ідеологічного напрямку. Проте депутати можуть використовувати, а на їхнє голосування може впливати, не лише домовленості з однодумцями, а й позиція опонентів. Наприклад, законодавці можуть встановлювати соціальні зв'язки з останніми, щоб збирати інформацію стосовно їх ставлення до певного законопроекту аби вирішувати чи підтримувати його під час голосування (Ringe, Victor & Gross, 2013). Якщо депутати, з якими є міцний особистий зв'язок, не підтримують законодавчу ініціативу, або якщо ідеологічні противники навпаки – його підтримують, це може змінити позицію самого актора. Таким чином, підтримуючи особисті зв'язки як з однодумцями, так і з ворогами, депутат формує власну політичну позицію. Результати цього дослідження є важливими, оскільки вони вказують не лише на колабораційну силу особистих зв'язків між депутатами, а й на їх можливість опосередковано впливати на результати голосування за законопроекти.

Приналежність до партії відіграє значну роль у законотворчому процесі і не лише як ідеологічне об'єднання. Шукаючи детермінанти зв'язків між учасниками Палати Депутатів в Бразилії, дослідник Войчик (2019) знайшов докази впливу партії на формування особистих зв'язків між депутатами, що до неї входять. Для політичної партії такі зв'язки важливі для забезпечення координації між своїми членами, яка має дозволяти їм приймати потрібні одностайні рішення, тобто зберігати цілісність партії. Тому партія має ініціювати і забезпечувати можливості обговорення законодавчого процесу,

обміну інформацією та встановлення особистих зв'язків для депутатів. Окрім виконання професійних обов'язків, що може включати і ці форми взаємодії, партія додатково організовує спільні події поза робочим часом, наприклад ланчі, розважальні події, неформальні обговорення, професійні зустрічі, на яких формуються сильні особисті зв'язки. За результатами дослідження (Wojcik, 2019) партія має сильний вплив на процес формування цих зв'язків і приналежність до неї відіграє більшу роль, ніж регіональна близькість.

Членство у політичній партії впливає не лише на формування співавторських зв'язків у законодавчому процесі, а й на загальний рівень залученості до цього процесу. Якщо вивчати можливу поведінку у державному органі такого типу як Верховна Рада України, то можна виділити два її види: контроль інших політичних утворень (партій) та формування політики, тобто безпосередня участь у законодавчій діяльності. Аналіз поведінки депутатів з опозиційної популістичної партії у Нідерландах показав, про схильність таких політичних утворень до стратегії контролю дій коаліції, а саме моніторингу її дій та, що важливіше, їх критики. Тоді як участь у законодавчій діяльності, яка передбачає не лише ініціювання законопроектів і їх розробку, а й їх обговорення та підтримку у формі голосування за них, залишається мало реалізовано. Це призводить до зменшення ефективності всього законодавчого органу (Louwerse & Otjes, 2019).

Важливим для вивчення законодавчих мереж є дослідження Кейсі Домінгез та Метта Гроссмана (2009). Вони на прикладі Демократичної і Республіканських партій США аналізували створення коаліцій та груп впливу у період передвиборчої компанії та пізніше – просування законопроектів і створення мереж спонсорства для цього. Згідно з їх результатами під час передвиборчої діяльності між двома партіями

прослідковується значна поляризація, яка зменшується в умовах необхідності співпрацювати над законами. При чому у Демократичній партії законодавча мережа є більш щільною і включає більше центральних акторів, а поведінку виборчих зв'язків легше передбачити у їх законодавчій діяльності. Ґрунтуючись на цьому факті, автори дослідження роблять припущення про те, що партія як політичне утворення може значно відрізнятись протягом передвиборчих перегонів та законодавчої активності. Наприклад, через деякі групи, що доєднуються до партії на етапі виборів, але потім мають відмінні від партійних цілі вже у державному органі і будують міцні зв'язки з представниками іншої партії. Також було встановлено, що законодавчі коаліції часто ґрунтуються на тематичних напрямках законопроєктів (Grossmann & Dominguez, 2009).

Аналіз законодавчого процесу у нижніх палатах штатів США у 2001 році встановив чотири фактори, які впливають на вибір депутатів у питанні співавторства законопроєктів та голосування за них (Bratton & Rouse, 2011). По-перше, депутати з одного чи близьких територіально регіонів більш схильні підтримувати законодавчі ініціативи одне одного. Так само позитивно впливає робота у одних комітатах. По-друге, ідеологічні близькі за поглядами депутати з більшою вірогідністю будуть співпрацювати разом. По-третє, підтримку отримав фактор гомофілії, за яким стоїть теорія соціальної ідентичності – наявність схожих характеристик теж позитивно впливає на готовність підтримки законопроєктів одне одного. Останнім фактором є наявність випадків політичної підтримки у минулому. Депутати мають очікування одне до одного стосовно взаємної допомоги у законодавчій діяльності. Іншими словами, демонструючи свою підтримку, депутат очікує згодом отримати у відповідь те саме.

Хоча використання певних власних характеристик може бути корисним для депутатів під час законодавчої діяльності, як, наприклад, відбувається через принцип гомофільії, наявність деяких характеристик може принести більше шкоди для мережі впливу законодавця. Існує велика кількість досліджень, які демонструють перешкоди для депутаток на етапі перебування у парламенті, не кажучи вже про низький рівень представленості жінок у важливих державних органах. Так депутаткам необхідно більше часу та зусиль вкласти у просування свого законопроєкту, ніж їхнім колегам чоловікам. Також депутатки більш схильні займатись так званими «гендерованими» тематиками і не брати участі у розробці законопроєктів інших спрямувань (Franceschet and Piscopo 2008).

Одним із способів забезпечення рівних умов для всіх законодавців є обмеження на повторний допуск до виборів, якщо кандидат вже займав посаду раніше чи займає її напередодні виборів, тобто є інкумбентом. Це пов'язано з масштабами політичної влади, яку вже накопичили ці представники еліти, і яку вони можуть використати для тиску на думку виборців (Cruz, Keefer, & Labonne, 2016).

Дослідники Кервел і Аткесон (2013) провели аналіз законодавчих ініціатив у Палаті депутатів Мексики з 2000 по 2009 роки і виявили неочікувану, як для країни з одним з найвищих рівнів гендерної нерівності, відсутність суттєвих відмінностей між мережами зв'язків депутаток і депутатів. Вони пояснили це наявністю антиінкумбентних законів, які стимулювали не лише проходження до парламенту нових людей, не залучений до політичної діяльності раніше. А й давали більше можливостей «новачкам», у тому числі і жінкам, сформувати свої мережі законодавчих зв'язків.

Як уже зазначалось, мережі законодавців мають свої особливості, зважаючи на характер їх створення. Проте це означає, що вони не підпорядковуються всім принципам функціонування мереж, які вже були дослідженні. Наприклад, дослідження проведене у 2004 на основі мережі законодавчих лобістів США у двох напрямках – медицина і енергетична сфера (Carpenter, Esterling & Lazer, 2004), показало правдивість твердження про сили слабких зв'язків Марка Грановеттера (1973) для законодавчих мереж. Так дослідники встановили, що співпраця між лобістами є більше шансів відбутися і бути активною, якщо між ними є третій лобіст (брокер). Сильні зв'язки все ще відіграють важливу роль у досягненні цілей лобістів, але наявність великої кількості слабких зв'язків та брокерів дозволяють це робити ефективніше та швидше. Наприклад, залучаючи до розробки і підтримки законопроектів окремих депутатів, або й цілі депутатські групи, використовуючи недовготривалі зв'язки співпраці чи навіть знайомства, як у політичній сфері, так і поза нею. Таким чином депутати і їхні партії, не витрачаючи ресурси на підтримку існуючих слабких зв'язків, можуть за потреби активізувати розгалужену мережу підтримки своїх законодавчих ініціатив.

Опрацювавши наявні теоретичні та емпіричні праці, які стосуються характеристик взаємодії у політичних мережах в Україні та в інших країнах, було виокремлено чотири гіпотези, що будуть перевірятись у цьому дослідженні. З ними, а також з їхнім теоретичним підґрунтям, можна ознайомитись у таблиці 1.1.

Таблиця 1.1. Гіпотези для емпіричного дослідження на основі узагальнення теоретичного доробку про взаємодію в політичних мережах

Теоретичне підґрунтя	Гіпотеза
<ul style="list-style-type: none"> - Належність депутатів до однієї партії, як показник співпадіння політичних поглядів, що впливає на частоту випадків кооперації між ними (Burkett & Skvoretz, 2001); - Високий рівень кластиризації серед українських депутатів за партійною належністю (Костюченко & Нагорняк, 2013); - Більша зв'язність між фракціями «ЄС» та «Батьківщина», ніж з фракцією «ОПЗЖ» у ІХ скликанні ВРУ (Ковальська, 2020). 	<p>Фракції політичних партій «Слуга народу» та «Голос» є менш щільно зв'язаними, ніж фракції «Батьківщина» та «ЄС»</p>
<ul style="list-style-type: none"> - Досвід входження у законодавчий орган, як перевага для партії через утворення і подальше використання для досягнення ідеологічних цілей мережі співавторів законопроектів (Wojcik, 2019); - Наявність зв'язків у минулому з іншими депутатами через спільний досвід подання і розробки законопроектів, як необхідна умова успішної політичної діяльності депутата (Fowler, 2006a); - Більша центральність депутатів-«старожилів» у попередніх скликаннях (Костюченко & Нагорняк, 2013) та у ІХ скликанні ВРУ (Ковальська, 2020). 	<p>Депутати-«старожили» мають більше потенційного впливу у мережі законодавчого співавторства у порівнянні із депутатами-«новачками»</p>
<ul style="list-style-type: none"> - У пост-радянському просторі жінки є мало представленими у політичних верхівках (Kostiuchenko, Martsenyuk, & Oksamytna, 2015); - Жінкам, яким все ж вдається потрапити на високопоставлені політичні посади, необхідно докладати більше зусиль у процесі просування законопроектів, ніж чоловікам (Franceschet and Piscopo 2008); 	<p>Депутатки з фракцій «Слуга народу» та «Голос» мають більше потенційного впливу у мережі законодавчого співавторства, ніж депутатки з фракцій «Батьківщина», «ЄС» та «ОПЗЖ»</p>
<ul style="list-style-type: none"> - Депутатів фракцій «Батьківщина», «ЄС» та «ОПЗЖ» ІХ скликання законопроекти гуманітарної тематики роз'єднують, тоді як соціальної тематики – навпаки об'єднують (Ковальська, 2020). 	<p>Законопроекти з соціальною та гуманітарною тематиками більшою мірою роз'єднують депутатів, ніж законопроекти з відмінними тематиками</p>

Отже, для дослідження політичної мережі необхідно відслідковувати не лише професійні зв'язки, а зв'язки різних видів, наприклад освітні, родинні. Іншим способом вивчення політичних мереж є аналіз законодавчих процесів, які вимагають використання зв'язків між депутатами для утворення груп для співпраці, поширення та збір інформації. З часом депутати змушені формувати сильні зв'язки, працюючи разом у законодавчому органі, тому для мереж законодавців є притаманною висока щільність. Загальними особливостями для більшості мереж, що є правдивими і для політичних, є важливість особистих характеристик акторів та брокерських зв'язків між ними.

РОЗДІЛ 2

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ МЕРЕЖІ МІЖФРАКЦІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ЧЕРЕЗ СПІВАВТОРСТВО У ЗАКОНОПРОЄКТАХ У ВЕРХОВНІЙ РАДІ УКРАЇНИ ІХ СКЛИКАННЯ

2.1 Методологічні засади дослідження мережі взаємодії через співавторство в законопроєктах

Для того, аби почати досліджувати мережу законодавчих зв'язків у політичній еліті, необхідно встановити правові межі і вимоги цього процесу. Так згідно з статтею 93 Конституції України, виступати ініціаторами законопроєктів можуть Президент, Кабінет Міністрів, депутати Верховної Ради країни та Національний Банк. Кількість співавторів законопроєктів не є обмеженою. Окрім того, що законопроєкт має бути написаним, він також проходить декілька стадій обговорення, під час яких може бути відхиленним зовсім чи відправленим на доопрацювання. Тобто, окрім найбільш помітного етапу використання зв'язків протягом прямого голосування, депутати мають використовувати свій вплив для організації його підтримки ще на початкових етапах створення.

Щоб структурувати інформацію про законодавчі міжфракційні зв'язки у Верховній Раді України ІХ скликання, був застосований підхід двовимірних мереж (афіліацій). Зібрана інформація включала в себе атрибути депутатів (акторів), а також характеристики розроблених ними законопроєктів. Було охоплено період роботи ІХ скликання обсягом у три сесії (з 29 серпня 2019 року до 10 травня 2020 року). Зв'язком між депутатами у цьому дослідженні вважається співавторство у законопроєкті протягом цього часу.

Хоча основний фокус дослідження був на фракціях політичних партій «Слуга народу» та «Голос», до аналізу також були включені депутат фракцій політичної партій «Опозиційна платформа - за життя» (ОПЗЖ), Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» та «Європейська Солідарність» (ЄС). Дані для опрацювання були зібрані методом автоматизованого парсингу з офіційного сайту Верховної Ради України (<https://rada.gov.ua/>). Щодо характеристик депутатів, було залучено інформацію про спосіб обрання депутата (за округом або за списком партії), про статус тривалості позиції депутата («старожил» чи «новачок»), про те, до якої політичної сили належав депутат під час виборів, та чи змінював він її згодом, вже отримавши місце у ВРУ. Стосовно законопроектів було зібрано інформацію про статус розгляду (ухвалений, відхилений, повернений на доопрацювання), сесію реєстрації, тематику та депутатів-співавторів. Остання характеристика була згодом використана для побудови двомодальної мережі для аналізу мережі співавторства у законопроектах. Було визначено такі тематики законопроектів, аналогічно до роботи Ковальської (2020):

- багатосторонні міжнародні угоди,
- безпека і оборона,
- галузевий розвиток,
- гуманітарна політика,
- двосторонні міжнародні угоди,
- державне будівництво,
- економічна політика,
- інші (заяви, звернення ВРУ),
- міжнародні угоди,
- організаційні питання,
- правова політика,

- соціальна політика,
- установчі повноваження.

До аналізу було включено 365 депутатів-представників п'яти зазначених вище фракцій, які залишались такими від початку IX скликання ВРУ до 10 травня 2020 року. На етапі збору даних методом автоматизованого парсингу було відібрано 2024 законопроектів. Використовуючи наявні на офіційному сайті ВРУ (<https://rada.gov.ua/>) фільтрувальні механізми, ці законопроекти було відібрано за двома базовими характеристиками: термін подання з 29 серпня 2019 року до 10 травня 2020 року та (спів)авторство. Остаточна кількість законопроектів, які безпосередньо були включені до аналізу, зменшилась, оскільки частина з них була вилучена. По-перше, у межах цього дослідження зайвими були законопроекти, що мали лише одного автора, оскільки вони не могли дати інформації про наявність зв'язків між депутатами.

Таблиця 2.1. Розподіл законопроектів по сесіях

	1 сесія	2 сесія	3 сесія	Загалом
Законопроекти зареєстровані авторами-депутатами з 29 серпня 2019 року до 10 травня 2020 року	216	1185	623	2024
Законопроекти, що були видалені через наявність лише одного автора	90	572	324	986
Законопроекти, що були видалені через наявність лише співавторів, які не належали до досліджуваних п'яти фракцій	25	36	11	72
Законопроекти, що були включені до аналізу	101	577	288	966

Загалом з цієї причини було вилучено 986 законопроекти. Також не суттєвими для аналізу були законопроекти, авторами яких були або позафракційні депутати, або депутати, що втратили свій депутатський мандат

до 10 травня 2020 року. Всього було вилучено 72 таких законопроекти. У результаті поетапного очищення бази від зайвих даних у аналізі використовувались 966 законопроекти. У табл. 2.1. наведено розподіл вилучених законопроектів посесійно.

Параметрами, які використано для аналізу структурних особливостей мереж законопроектної діяльності, є:

- Зв'язаність або щільність (density) – індикатор щільності, який показує співвідношення кількості наявних зв'язків до кількості можливих зв'язків у всій мережі чи певній її частині;
- Ступінь центральності (degree centrality) – кількість зв'язків, які має актор чи група з іншими акторами чи групами;
- Серединність (betweenness) – кількість зв'язків, що проходячи через актора забезпечують зв'язок між іншими акторами;
- Потенційний вплив – індикатор центральності у мережі окремого взятого депутата, який складається з двох показників: ступеню центральності (degree centrality) та серединності (betweenness).
- Депутат-«новачок» – депутат, що не був обраний до VII та VIII скликань чи жодного з інших попередніх скликань, але є членом IX скликання Верховної Ради України;
- Депутат-«старожил» – депутат, який був обраний до одного чи декількох попередніх скликань, але є у складі IX скликання Верховної Ради України;
- Фракція-«новачків» - фракція IX скликання Верховної Ради України, що повністю (чи з одним виключенням) складається з депутатів-«новачків» (фракції політичних партій «Слуга народу» та «Голос»);

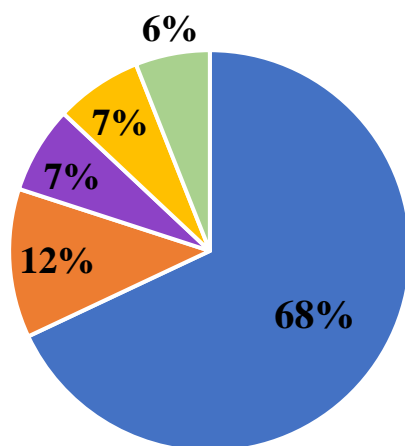

- Фракція-«старожилів» - фракція ІХ скликання Верховної Ради України, що мають у своєму складі депутатів-«старожилів».

Дані опрацьовувались у програмному забезпеченні UCINET for Windows. Візуалізація графів була створена у програмі NetDraw. На етапі підготовки даних до аналізу їх було закодовано: депутати отримали коди D001– D365, а законопроекти - L1 – L966.

Депутатам та законопроектам були присвоєні атрибути для забезпечення більш глибокого аналізу мережі. Для депутатів такими атрибутами було обрано приналежність до фракції у Верховній Раді, стать, статус обрання (за списком чи за округом), а також статус протяжності депутатської діяльності («старожил»/«новачок»). Атрибутами законопроектів було визначено сесію реєстрації, кількість співавторів, тематичне спрямування та статус прийняття (становлення законом чи постановою).

Серед всіх депутатів, яких було залучено до аналізу, найбільше представників фракції політичної партії «Слуга народу». Як зазначено на рис. 2.1., відсотковий розподіл серед 365 депутатів п'яти досліджуваних фракцій є таким: більше половини проаналізованих депутатів є представники фракції політичної партії «Слуга народу» - 68%, 12% - депутати фракції політичної партії «Опозиційна Платформа За Життя» («ОПЗЖ»), практично порівну представників фракцій політичних партій «Європейська солідарність» («ЄС») і «Батьківщина» - по 7% кожна. Найменше депутатів від фракції політичної партії «Голос», яких лише 6%.

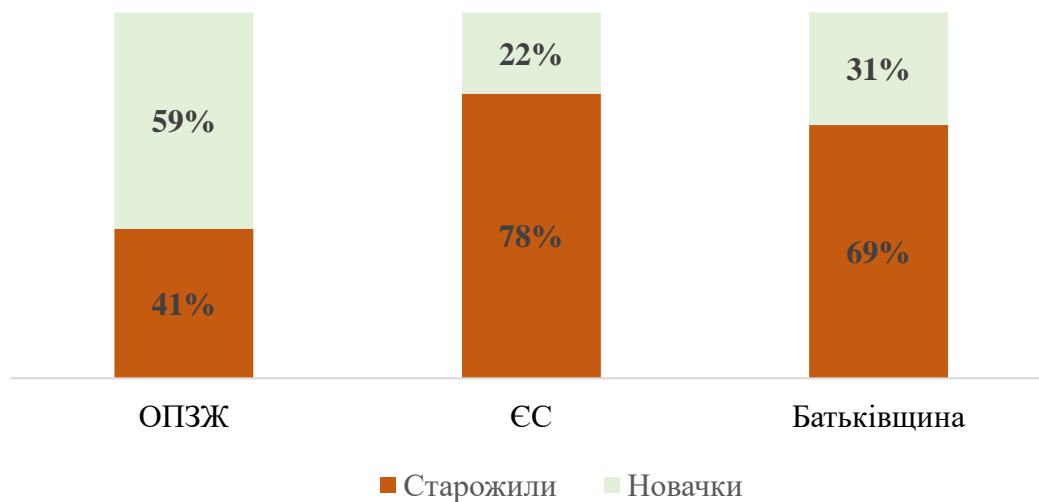
■ Слуга народу ■ ОПЗЖ ■ ЄС ■ Батьківщина ■ Голос

Рис. 2.1. Розподіл депутатів з вибірки за фракціями

У складі всіх фракцій кількісно переважають чоловіки, так само, як і загалом без розподілу на фракції – 78% чоловіків і 22% жінок. Найбільш гендерно-нейтральною є фракція політичної партії «Голос», у якій 55% чоловіків і 45% - жінок. Як це відображено в таблиці 2.2. у інших фракціях частка чоловіків є більш значимою: від 70% у фракції політичної партії «ЄС» до 89% чоловіків у фракції політичної партії «ОПЗЖ». Фракції політичних партій «Слуга народу» і «Батьківщина» мають у своєму складі відповідно 78% та 81% чоловіків.

Таблиця 2.2. Розподіл депутатів у вибірці за статтю

Фракції	Чоловіки		Жінки	
	Кількість, осіб	Частка, %	Кількість, осіб	Частка, %
Слуга народу	193	78%	55	22%
ОПЗЖ	39	89%	5	11%
ЄС	19	70%	8	30%
Батьківщина	21	81%	5	19%
Голос	11	55%	9	45%
У всіх фракціях	283	78%	82	22%

Рис.2.2. Розподіл депутатів—«старожилів» та депутатів— «новачків» для фракцій «ОПЗЖ», «ЄС» та «Батьківщина»

Статус протяжності депутатської діяльності («старожил»/«новачок») було надано для депутатів всіх досліджуваних фракцій. Фракції політичних партій «Слуга народу» та «Голос» практично повністю, за винятком одного депутату з «Голосу», складаються з політичних акторів, які не обирались до попередніх скликань Верховної Ради України. Тому вони отримали статус фракцій-«новачків», а фракції політичних партій «ЄС», «Батьківщина» та «ОПЗЖ» - фракцій-«старожилів». Для останніх на рис. 2.2. показано розподіл депутатів—«старожилів» та «депутатів— новачків» всередині кожної з фракцій. Найбільша кількість «старожилів» у фракції політичної партії «ЄС» (78%), найменше в «ОПЗЖ» (41%). Фракція політичної партії «Батьківщина» у своєму складі має 69% депутатів-«старожилів».

Серед тринадцяти тематичних груп, на які поділялись всі законопроекти, найбільш популярними серед депутатів ІХ скликання були ті, що стосувались економічної політики (28%) та галузевого розвитку (22%).

Тематиками, законопроекти з яких розроблялись у меншій кількості, є правова (16%) та соціальна (13%) політики, а також державне будівництво (7%) та організаційні питання (6%). Інші тематичні напрямки отримали 3% та менше, як це показано у таблиці 3.1.2.2, окрім законопроектів пов'язаних з міжнародними угодами, яких не було розроблено жодного.

Таблиця 2.3. Розподіл законопроектів за тематичними напрямками

№	Тематика законопроекту	Кількість, од.	Частка, %
1	Багатосторонні міжнародні угоди	0	0%
2	Безпека і оборона	29	3%
3	Галузевий розвиток	208	22%
4	Гуманітарна політика	19	2%
5	Двосторонні міжнародні угоди	0	0%
6	Державне будівництво	70	7%
7	Економічна політика	268	28%
8	Інші (заяви, звернення ВРУ)	13	1%
9	Міжнародні угоди	0	0%
10	Організаційні питання	54	6%
11	Правова політика	150	16%
12	Соціальна політика	122	13%
13	Установчі повноваження	33	3%
	Разом	966	100%

Найбільше законопроектів було зареєстровано протягом другої сесії – майже 60% відсотків від усіх, що були розроблені протягом всього залученого до аналізу періоду. До третьої сесії належить менша кількість законопроектів (30%), оскільки у дослідженні розглядається лише її частина. Третя сесія закінчилась 17 липня 2020 року, тоді як у цій роботі розглядались законопроекти зареєстровані до 10 травня 2020 року. Це дозволило порівнювати результати цього дослідження з результатами Олени Ковальської (2020), яка проводила збір даних у відповідний період. Ще

однією можливою причиною може бути зниження інтенсивності законодавчого процесу у зв'язку з пандемією Covid-19.

Таблиця 2.4. Розподіл законопроектів за сесіями

Сесія	Кількість, од.	Частка, %
Перша	101	10%
Друга	577	60%
Третя	288	30%
Усього	966	100%

Найменш продуктивною у межах досліджуваного періоду для депутатів IX скликання була перша сесія (10%), що може бути пояснене початком спільної роботи та необхідністю додаткового часу для формування зв'язків між депутатами, для розробки законопроектів, загального звикання до нового місця роботи для депутатів-«новачків».

2.2. Особливості структури мереж фракцій «Слуга народу», «Голос», «ЄС», «Батьківщина», «ОПЗЖ» через співавторство у законопроектах

Результати попередніх досліджень, що аналізували характеристики зв'язності всередині парламентів, як українського так і іноземних, дають змогу сформулювати першу гіпотезу для цієї роботи. Як приклад, вже згадана у попередньому розділі робота Трейсі Беркетта та Джона Сквореца (2001) показала, що депутати, які належать до однієї партії, і відповідно мають більше шансів у співпадиння ідеологій, частіше вступають у стосунки кооперації. Дослідження Тетяни Костюченко та Катерини Нагорняк (2013) показало значний рівень кластеризації всередині українських парламентів за партійною належністю. Такі результати підтвердили і результати роботи Олени Ковальської (2020), які показали більшу зв'язність між фракціями

«ЄС» та «Батьківщина», що є ідеологічно більш близькими, ніж з фракцією «ОПЗЖ». Зважаючи на окреслені вище наявні знання про співпрацю між фракціями в парламентах, можна припустити, що фракції, які мають досвід роботи у парламентах попередніх скликань будуть використовувати вже сформовані раніше зв'язки під час законотворчої діяльності. Тоді як фракції-«новачки» будуть змушені налагоджувати нові зв'язки співпраці, у першу чергу з фракціями, які будуть їм ідеологічно ближчими та теж будуть потребувати поширення свого впливу через кооперацію. Отже, було сформовано припущення, що **фракції політичних партій «Слуга народу» та «Голос» є менш щільно зв'язаними, ніж фракції «Батьківщина» та «ЄС».** Аналіз даних має показати наявність кластеризацію у Верховній Раді України дев'ятого скликання, що проявиться у більш сильних зв'язках між фракціями-«старожилів» «Батьківщина» і «ЄС», ніж між фракціями-«новачків» «Голос» і «Слуга народу».

У ПЗ для мережевого аналізу UCINET for Windows було створено дві матриці щільності мережі законодавчих зв'язків між депутатами за їх приналежністю до фракцій. Загальна щільність одноmodalьної мережі зв'язків між депутатами ІХ скликання ВРУ - 0.835. У таблиці 3.2.1.1 показано щільність (density) мережі зв'язків між фракціями. Згідно з нею найменша сила зв'язку між фракціями «ОПЗЖ» та «Слуга народу» - 0.129, а найбільша між фракціями «Голос» та «ЄС» (1.412). Загалом фракція «ОПЗЖ» має низькі показники зв'язності з усіма фракціями: 0.132 з «Голосом», 0.143 з «ЄС» та, найвищий з усіх для цієї фракції, 0.191 з «Батьківщиною». Для того, аби пояснити причини таких значень сили зв'язку між фракціями, необхідно провести більш глибокий аналіз. Проте можна припустити наявність ідеологічних розбіжностей («ОПЗЖ» та «Слуга народу») чи співпадінь («Голос» та «ЄС») між ними.

Таблиця 2.5. Щільність (density) мережі міжфракційних зв'язків

	Батьківщина	ОПЗЖ	ЄС	Слуга народу	Голос
Батьківщина	-	0.191	0.474	0.271	1.214
ОПЗЖ	0.191	-	0.143	0.129	0.132
ЄС	0.474	0.143	-	0.242	1.412
Слуга народу	0.271	0.129	0.242	-	0.802
Голос	1.214	0.132	1.412	0.802	-

Середня сила зв'язку (щільність для вимірної мережі) між фракціями «Слуга народу» та «Голос» дорівнює 0.802, а між «ЄС» і «Батьківщиною» майже у два рази менше - 0.474 (табл.2.5.). Неочікуваним і потенційно цікавим для подальших досліджень міжфракційних зв'язків є сила зв'язку фракцій-«старожилів» «Батьківщини» і «ЄС» та фракції-«новачків» «Голос» - 1.214 та 1.412 відповідно. Для кожної з них це є найвища сила зв'язку серед всіх інших. У той же час для фракції «Слуга народу», що повністю складається із депутатів-«новачків», «Голос» є фракцією, з якою сила зв'язку є найсильнішою (у середньому приблизно вчетверо). Загалом, можна стверджувати про відкидання гіпотези стосовно меншої щільності зв'язків між членами фракцій «Слуга народу» та «Голос», оскільки сила зв'язку між ними дорівнює 0.802 порівняно із 0.474 між «Батьківщиною» та «ЄС».

Рівень міжфракційної зв'язності у фракцій-«старожилів» знаходиться на близьких значеннях: 8.970 у «Батьківщини», 8.194 у «ЄС» та трохи менше - 6.837 у «ОПЗЖ» (табл. 2.6). Такі високі та відносно схожі показники щільності можна пояснити довгою історією існування політичних партій, що є основами для утворення відповідних фракцій, а також ще довгими політичними кар'єрами їх учасників, що неодмінно перетинались у минулому.

Таблиця 2.6. Щільність (density) мережі зв'язків всередині фракцій

	Батьківщина	ОПЗЖ	ЄС	Слуга народу	Голос
Батьківщина	8.970	-	-	-	-
ОПЗЖ	-	6.837	-	-	-
ЄС	-	-	8.194	-	-
Слуга народу	-	-	-	0.970	-
Голос	-	-	-	-	13.500

З іншого боку, дві новоутворені фракції мають відмінні показники зв'язності. Фракція «Слугу народу» має найнижчу поміж всіх інших фракцій ІХ скликання щільність - 0.970, тоді як «Голос» найвищу - 13.500. Окрім чинника відмінностей у ідеологіях фракцій, який до певної міри міг вплинути на таку помітну різницю, варто врахувати суто кількісний показник. Фракції «Голос» та «Слуга народу» мають у своєму складі різну кількість депутатів – відповідно 20 і 248 членів. У результаті представникам фракції «Голос» для досягнення цілей свого політичного утворення необхідно тісніше співпрацювати одне з одним.

Щоб порівняти щільність мережі загалом та за її підгрупами (фракціями), було перекодовано наявну вимірну матрицю зв'язків між депутатами у бінарну матрицю. Перш за все всі зв'язки, що мали середню силу зв'язку нижче 3 і 3 було перетворено на 0, вище за 3 отримали значення рівне 1, а згодом - дихотимізовані. Загальна щільність (density) для отриманої матриці – 5.2%. Фракції «Слуга народу» та «Голос» зв'язані все ще більше (4.4%), ніж «Батьківщина» і «ЄС» (1.4%). А «ОПЗЖ» найменше з усіх фракцій пов'язана з іншими: «Батьківщина» - 0.7%, «ЄС» - 0.8%, «Слуга народу» - 0.7% та 0.3% з фракцією «Голос» (табл. 2.7.). Остання, незважаючи на дихотимізацію мережі все ще найсильніше пов'язана з фракціями-«старожилів» - «Батьківщиною» (8.4%) та «ЄС» (9.0%).

Таблиця 2.7.. Щільність (density) дихотимізованої мережі міжфракційних зв'язків

	Батьківщина	ОПЗЖ	ЄС	Слуга народу	Голос
Батьківщина	-	0.7%	1.4%	0.9%	8.4%
ОПЗЖ	0.7%	-	0.8%	0.7%	0.3%
ЄС	1.4%	0.8%	-	1.1%	9.0%
Слуга народу	0.9%	0.7%	1.1%	-	4.4%
Голос	8.4%	0.3%	9.0%	4.4%	-

За щільністю міжфракційних зв'язків, найзв'язанішою фракцією виявився «Голос», оскільки у ньому всі депутати хоч мінімум у трьох законопроектах виступали як співавтори (density - 100%). Наступними за показниками щільності очікувано виявились «Батьківщина» (70.7%) і «ЄС» (77.5%). У той же час щільність фракції «ОПЗЖ» у бінарній мережі суттєво нижча у порівнянні з іншими фракціями-«старожилами», тут вона на рівні 42.4%. Мережа фракції «Слуга народу» є найменш щільною – 5.8% (табл. 2.8.).

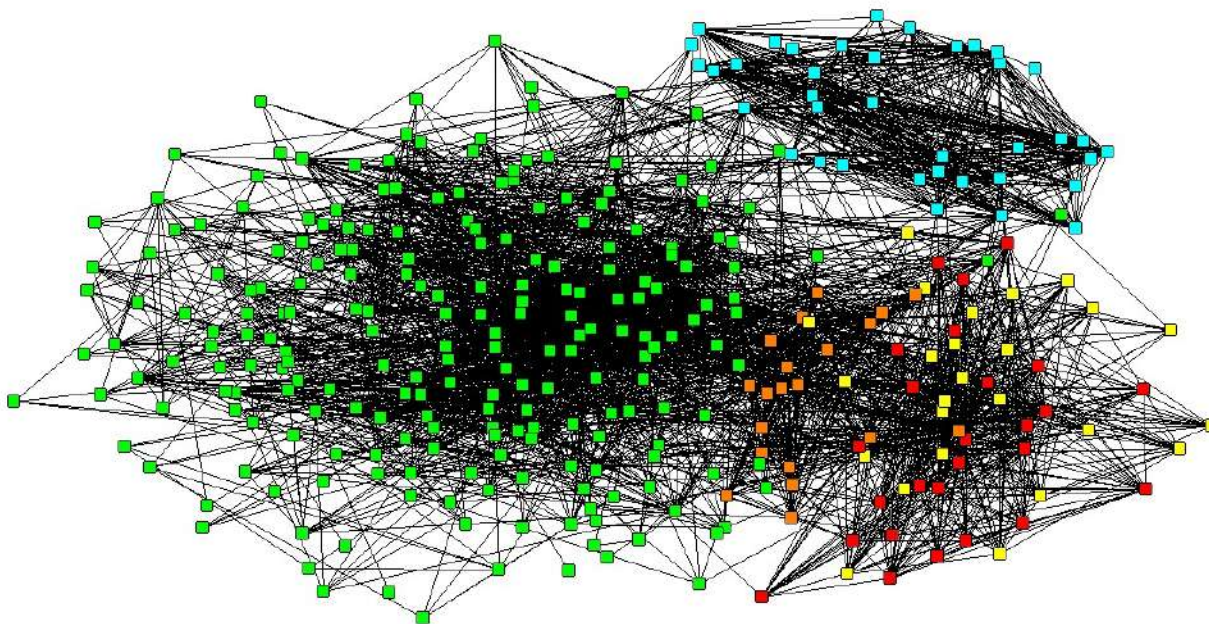
Таблиця 2.8. Щільність (density) дихотимізованої мережі зв'язків всередині фракцій

	Батьківщина	ОПЗЖ	ЄС	Слуга народу	Голос
Батьківщина	70.7%	-	-	-	-
ОПЗЖ	-	42.4%	-	-	-
ЄС	-	-	77.5%	-	-
Слуга народу	-	-	-	5.8%	-
Голос	-	-	-	-	100%

На рисунку 2.3. зображено граф одномодальної мережі зв'язків депутатів ІХ скликання з врахуванням їхньої приналежності до фракції політичних партій. Він візуально демонструє особливості щільності загальної

мережі та її фракційних підгруп. Наприклад, можна виокремити три кластери, які відповідають фракціям «Слуга народу», «ОПЗЖ» та поєднанню фракцій «Батьківщина», «ЄС» та «Голос». Якщо «Голос» ще можна виокремити як окрему групу, хоча його представники і слугують певним «містком» між «Слугою народу», «Батьківщиною» та «ЄС» з дещо сильнішими зв'язками з монобільшістю, останні дві фракції-«старожилів» навіть не виокремлюються як окремі підгрупи. Депутати, що входять до їхнього складу, постійно виступають як співавтори законопроектів. Важливим також є те, що значна частина їх представників розташована ближче до членів іншої фракції, ніж до однопартійців. Тобто або ці фракції у високій мірі близькі ідеологічно, або переслідують протягом досліджуваних трьох сесій схожі чи одні й ті самі цілі не пов'язані з ідеологією. Найбільш закритою виявилась фракція «ОПЗЖ», оскільки вона має найбільш чітку структуру, а її депутати не є розкиданими по іншим кластерам. Отже, депутати цієї фракції схильні вступати у партнерську співпрацю над законопроектами лише з представниками своєї фракції.

Фракція політичної партії «Слуга народу» має щільну структуру у ядрі мережі свого кластеру. Проте досить багато її членів є розташованими на периферії. Також, хоча помітною є схильність більшості депутатів фракції «Слуга народу» до співавторства з представниками своєї фракції, помітно, що дехто з них все ж більше схильний до кооперації з іншими фракціями.

Примітка: на графі відображено зв'язки з силою більше 3 та без ізольованих вузлів

■ «Слуга народу»   ■ «Голос»   ■ «Батьківщина»   ■ «ЄС»   ■ «ОПЗЖ»

Рис. 2.3. Одномодальна мережа за співавторством у законопроектах депутатів ВРУ ІХ скликання (за належністю до фракції)

У підсумку, найбільш щільну мережу зв'язків має фракція «ОПЗЖ», проте лише серед своїх депутатів. З іншими фракціями вона має найслабші зв'язки, навіть із фракціями-«старожилами», як і вона сама. Останні є щільно пов'язаними одна з одною, що відображається, як на показнику щільності (density) між ними, так і на графі, де межі між цими фракціями не прослідковуються. Також, депутати цих фракцій часто виступають співавторами з фракцією-«новачків» «Голосом». Останній у свою чергу, якщо виходити з інформації, яку надає рисунок 2.3., займає брокерську позицію між фракціями-«старожилів» («Батьківщина», «ЄС») та іншою новоутвореною фракцією - «Слуга народу». Загалом, гіпотеза про меншу зв'язаність фракцій-«новачків» політичних партій «Слуга народу» та

«Голос», ніж фракції-«старожили» «Батьківщина» та «ЄС», не отримала підтвердження. Хоча нові фракції пропрацювали у Верховній Раді України менше року (виходячи з періоду, який охоплює цей аналіз), їхні представники змогли сформувати мережу зв'язків на основі законодавчої співпраці більш щільну, ніж депутати фракцій, які вже не вперше входять до складу одного парламенту.

2.3. Центральність депутатів-«новачків» та «старожилів»

Для депутатів наявність попереднього досвіду роботи у парламенті відіграє важливу роль у їх теперішній законодавчій діяльності. Досвід входження і роботи у законодавчому органі партії, до якої входить депутат, дозволяє їй утворювати мережі односторонніх зв'язків для спільної розробки та підтримки законопроектів (Wojcik, 2019), що необхідні для досягнення її ідеологічних цілей. Окрім цього, для окремого депутата необхідною умовою особистої успішної політичної діяльності є наявність зв'язків у минулому з іншими депутатами. Одними з найбільш значущими є якраз спільний досвід подання і розробки законопроектів (Fowler, 2006a). Так само як і дослідження попередніх скликань ВРУ показало більшу центральність депутатів-«старожилів» (Костюченко, Нагорняк, 2013), аналіз центральності депутатів у IX скликанні продемонстрував важливість попереднього досвіду депутатства для трьох фракцій-«старожилів» (Ковальська, 2020). Проте необхідно перевірити чи дійсно депутатська діяльність у минулому в умовах, коли більшість теперішнього парламенту утворюють депутати-«новачки», продовжує допомагати у забезпеченні власної залученості у законотворчій діяльності. Таким чином, необхідно перевірити гіпотезу, чи дійсно **депутати-**

«старожили» мають більше потенційного впливу у мережі законодавчого співавторства у порівнянні із депутатами-«новачками».

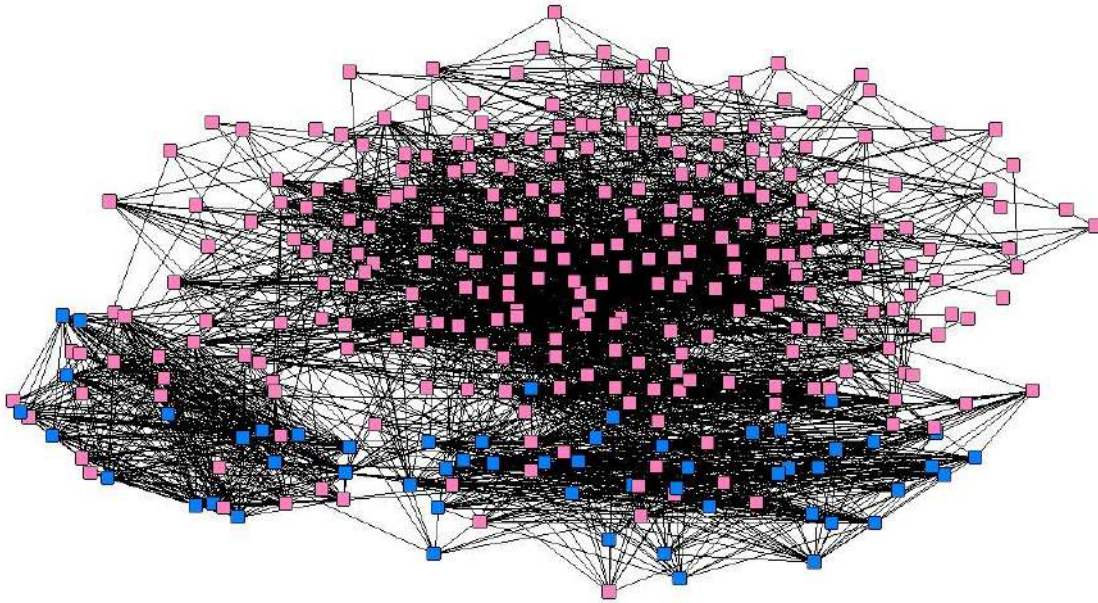
Результати попередніх досліджень стверджують, ніби депутати-«новачки» мають витратити додатковий час та зусилля на формування зв'язків з іншими депутатами. Проте показник щільності у цієї підгрупи є майже у два рази вищим ніж у «старожилів» - 1.400 проти 0.766. Щільність між цими двома групами менша (0.556), ніж по всій мережі загалом (0.835).

Таблиця 2.9. Щільність (density) мережі зв'язків підгруп за статусом депутатів

	Кількість, од.	Щільність (density) підгрупи за статусом депутатів
Новачки	308	0.766
Старожили	57	1.400
Між новачками та старожилами	-	0.556
Загалом	365	0.835

На графі з рисунку 2.4. продемонстровано повністю однорідний склад фракції «Слуга народу», який включає лише новачків. У фракції «ОПЗЖ» старожили та новачки приблизно рівномірно розташовані між ядром та периферією. У фракціях «Батьківщина» та «ЄС» депутати-«старожили» займають більш центральні позиції.

Вже у першій сесії, як це можна побачити за таблицею 2.10., найбільш центральними у мережі законодавчих ініціатив були депутати від фракції «Слуга народу». Вони зайняли дев'ять з десяти топ-10 позицій за цим показником і лише останнє, десяте, з показником центральності 0,140 посів представник фракції «ОПЗЖ» Папієв, старожил за статусом.

Примітка: на графі відображено зв'язки з силою більше 3 та без ізольованих вузлів

■ Новачки ■ Старожили

Рис. 2.4. Одномодальна мережа: структура зв'язків депутатів IX скликання ВРУ за статусом

Таблиця 2.10. Топ-10 депутатів за ступенем центральності (NrmDegree) у першій сесії IX скликання Верховної Ради України

Код	Прізвище	Статус	Фракція	Ступінь центральності
D329	Фролов	Новачок	Слуга народу	0.201
D179	Культенко	Новачок	Слуга народу	0.179
D016	Безгін	Новачок	Слуга народу	0.176
D351	Шуляк	Новачок	Слуга народу	0.173
D141	Ключко	Новачок	Слуга народу	0.170
D355	Юраш	Новачок	Слуга народу	0.162
D061	Галайчук	Новачок	Слуга народу	0.148
D093	Дубнов	Новачок	Слуга народу	0.148
D293	Совгіря	Новачок	Слуга народу	0.146
D249	Папієв	Старожил	ОПЗЖ	0.140

Цей же депутат є одним з трьох депутатів «ОПЗЖ», що входять у топ-10 за серединністю (з показником 2.822) у цей же період; решта двоє – «новачки»). Хоча у першій сесії Папієв мав відносно багато потенційного впливу на законодавчий процес, його ім'я не представлено у топ-10 наступних сесій за жодним із показників центральності. Загалом половину позицій найбільш серединних депутатів займають представники фракцій-«старожилів»: ще двоє члени фракцій «ЄС» і «Батьківщина», «новачки». Інші п'ять позицій займають представники фракції «Слуга народу» (див. таблицю 2.11). У підсумку, впершій сесії більш залученими до законотворчої діяльності були все ж депутати зі статусом «новачків», переважно із фракції «Слуга народу».

Таблиця 2.11. Топ-10 депутатів за серединністю (NrmBetweenness) у першій сесії ІХ скликання Верховної Ради України

Код	Прізвище	Статус	Фракція	Серединність
D287	Синютка	Новачок	ЄС	5.444
D329	Фролов	Новачок	Слуга народу	4.792
D267	Пузійчук	Новачок	Батьківщина	4.632
D179	Культенко	Новачок	Слуга народу	2.846
D249	Папієв	Старожил	ОПЗЖ	2.822
D103	Загородній	Новачок	ОПЗЖ	2.624
D264	Приходько	Новачок	ОПЗЖ	2.624
D281	Савченко	Новачок	Слуга народу	1.521
D124	Кальченко	Новачок	Слуга народу	1.336
D017	Безугла	Новачок	Слуга народу	1.023

У другій сесії всі десять найбільш центральних депутатів виявились представниками фракції «Слуга народу» (див. таблицю 2.12.). Практично така сама і за показником серединності окрім того, що одну позицію займає представниця фракції «ОПЗЖ» (1.071), як це можна побачити у таблиці 2.13.

Проте вона (Славицька), так само як і депутати з монобільшості, є за статусом «новачком».

Таблиця 2.12. Топ-10 депутатів за ступенем центральності (NrmDegree) у другій сесії ІХ скликання Верховної Ради України

Код	Прізвище	Статус	Фракція	Ступінь центральності
D319	Третякова	Новачок	Слуга народу	0.646
D224	Мошенець	Новачок	Слуга народу	0.593
D141	Клочко	Новачок	Слуга народу	0.582
D075	Гривко	Новачок	Слуга народу	0.574
D160	Корнієнко	Новачок	Слуга народу	0.569
D017	Безугла	Новачок	Слуга народу	0.560
D130	Качура	Новачок	Слуга народу	0.549
D069	Гетманцев	Новачок	Слуга народу	0.547
D098	Жупанин	Новачок	Слуга народу	0.541
D330	Халімон	Новачок	Слуга народу	0.541

Таблиця 2.13. Топ-10 депутатів за серединністю (NrmBetweenness) у другій сесії ІХ скликання Верховної Ради України

Код	Прізвище	Статус	Фракція	Серединність
D098	Жупанин	Новачок	Слуга народу	1.410
D224	Мошенець	Новачок	Слуга народу	1.227
D048	Ватрас	Новачок	Слуга народу	1.141
D160	Корнієнко	Новачок	Слуга народу	1.133
D290	Славицька	Новачок	ОПЗЖ	1.071
D319	Третякова	Новачок	Слуга народу	1.024
D068	Герус	Новачок	Слуга народу	0.974
D197	Любота	Новачок	Слуга народу	0.909
D141	Клочко	Новачок	Слуга народу	0.885
D130	Качура	Новачок	Слуга народу	0.817

Склад топ-10 депутатів за обома показниками в третій сесії є найбільш різноманітним. Так, окрім шести членів «Слуги народу», найбільш центральними виявились троє представників-«новачків» фракції «Голос» та один старожил з «ЄС». Троє депутатів фракції «ОПЗЖ», двоє з яких є «старожилами», мають найбільшу серединність у третій сесії (див. таблицю 3.2.2.6). Всі решта є представниками фракції «Слуга народу».

Таблиця 2.14. Топ-10 депутатів за ступенем центральності (NrmDegree) у третій сесії ІХ скликання Верховної Ради України

Код	Прізвище	Статус	Фракція	Ступінь центральності
D141	Клочко	Новачок	Слуга народу	0.497
D008	Арахамія	Новачок	Слуга народу	0.467
D096	Железняк	Новачок	Голос	0.448
D125	Камельчук	Новачок	Слуга народу	0.434
D223	Мотовиловець	Новачок	Слуга народу	0.431
D357	Юрчишин	Новачок	Голос	0.423
D329	Фролов	Новачок	Слуга народу	0.407
D043	Василенко	Новачок	Голос	0.398
D160	Корнієнко	Новачок	Слуга народу	0.398
D307	Сюмар	Старожил	ЄС	0.398

Більшість депутатів не зберегли високі показники центральності та серединності від сесії до сесії. Проте декільком депутатам все ж вдалось не лише зберегти свої позиції, а й посилити їх. Одним з таких є депутат від фракції «Слуга народу», Клочко, який від п'ятого місця у топ-10 за центральністю (0.170) на початку скликання зміг посилити її у другій сесії до третього місця (0.582), а у третій став вже депутатом з найбільшою кількістю зв'язків (0.497). Інший депутат від цієї ж фракції, Фролов, є ще більш значимим об'єктом для аналізу. Він мав високі показники центральності

(0.201) та серединності (4.792) у першій сесії, не був у топ-10 за жодним з показників центральності у другій сесії, а вже у третій – знову увійшов у число тих, хто мав найбільше потенційної влади (0.407 - центральність, 0.985 – серединність). Поодинокість випадків накопичення потенційної влади і постійні зміни у складі депутатів, які володіють найбільшою її частиною, вказує на динамічність розподілу влади у ВРУ ІХ скликання.

Таблиця 2.15. Топ-10 депутатів за ступенем серединності (NrmBetweenness) у третій сесії ІХ скликання Верховної Ради України

Код	Прізвище	Статус	Фракція	Ступінь серединності
D211	Медяник	Новачок	Слуга народу	2.592
D161	Королевська	Старожил	ОПЗЖ	1.816
D141	Клочко	Новачок	Слуга народу	1.637
D008	Арахамія	Новачок	Слуга народу	1.267
D125	Камельчук	Новачок	Слуга народу	1.087
D202	Мамка	Новачок	ОПЗЖ	1.084
D014	Бакумов	Новачок	Слуга народу	1.061
D223	Мотовиловець	Новачок	Слуга народу	1.021
D245	Павленко	Старожил	ОПЗЖ	0.998
D329	Фролов	Новачок	Слуга народу	0.985

Загалом, за результатами аналізу законодавчого співавторства у перших трьох сесіях роботи ІХ скликання Верховної Ради України депутати-«новачки» виявились такими, що мають найбільше потенційної влади. Це надає підстави для відкидання другої гіпотези про більшу включеність до розробки законопроектів депутатів-«старожилів». Хоча представники фракцій з таким статусом попереднього перебування у парламенті і входили до топ-10 за обома показниками, що особливо було помітно під час аналізу показника серединності. Варто також відмітити те, що, хоч більш очікуваною було б зменшення ролі «старожилів» у законопроектній діяльності з кожною

сесією, у третій, останній з досліджуваних сесій, вони представлені найбільше.

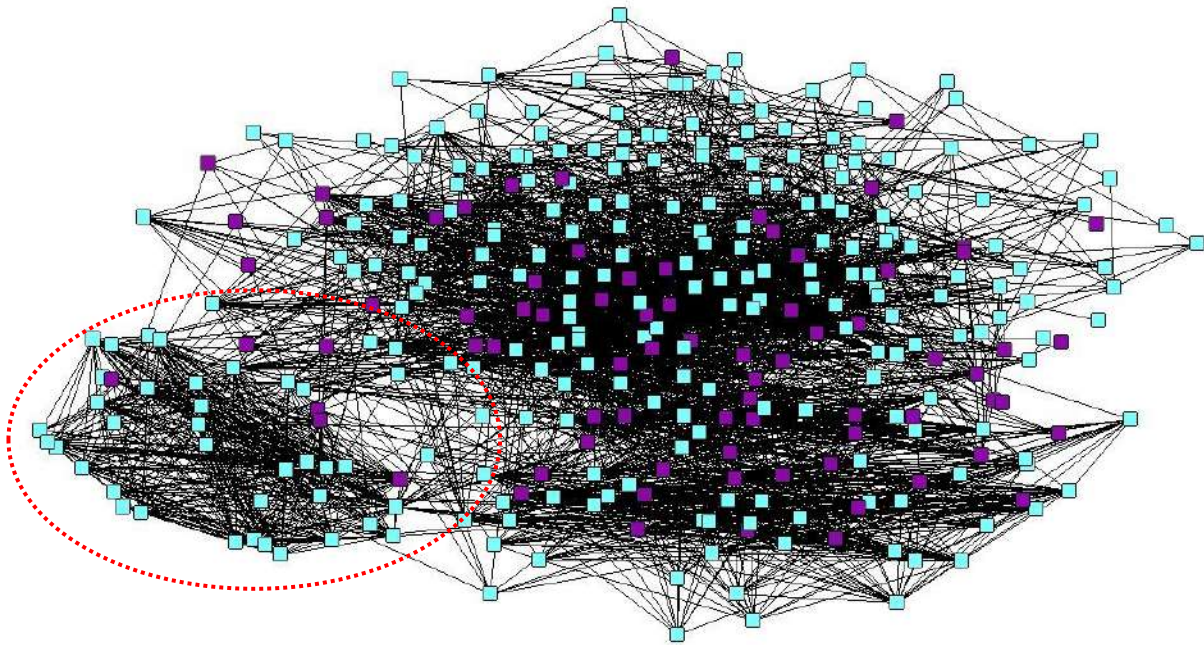
2.4. Порівняння потенційної влади для здійснення законопроектної діяльності депутаток

Проблема нестачі представленості жінок на вищих позиціях у політичній структурі залишається актуальною для всіх суспільств. Більше того, у зв'язку з пандемією Covid-19 час необхідний для подолання цієї та інших гендерно зумовлених нерівностей лише збільшився (Crotti, et al. 2021). Для пост-радянських країн, хоча офіційно доступ до політичної діяльності є дозволеним для обох статей, а політична сфера декларується як гендерно-нейтральна, жінки є мало представленими у політичних верхівках (Kostiuchenko, Martsenyuk, & Oksamytna, 2015). Одним зі способів пояснення такої ситуації є відсутність поширеності ідей другої хвилі фемінізму, які б підважували не лише явні перешкоди до високих посад для жінок, а й такі «приховані», як «скляна стеля» чи «липка підлога» (Matland & Montgomery, 2003). Жінки, які все ж потрапляють до вищих політичних посад, стикаються з необхідністю докладати більше зусиль до просування своїх законопроектів, ніж чоловіки (Franceschet and Piscopo 2008). Це пояснюється як і відсутністю спільного минулого у різних сферах поза політикою з представниками політичної верхівки, так і меншим залученням жінок до законотворчої діяльності у попередніх скликаннях.

Оскільки частина фракцій у Верховній Раді України IX скликання повністю складаються з депутатів-«новачків», це дає їх членкиням можливість отримати перевагу у порівнянні з депутатками з інших фракцій. Отже, висунуто припущення, що депутатки з фракцій «Слуга народу» та

«Голос» мають більше потенційного впливу у мережі законодавчого співавторства, ніж депутатки з фракцій «Батьківщина», «ЄС» та «ОПЗЖ».

Як це можна побачити на графі, мережі зв'язків між депутатами, що зображений на рисунку 3.2.3.2., депутатки переважно знаходяться у ядрі мережі. Винятком може слугувати підгрупа (позначена червоним колом на рисунку), що включає у себе депутатів фракції «ОПЗЖ». У ній жінки практично відсутні, а ті, що такі мають більше ніж три спільних законопроекти, знаходяться на периферії.

Примітка: на графі відображено зв'язки з силою більше 3 та без ізольованих вузлів

■ Чоловіки ■ Жінки

Рис. 2.5. Структура зв'язків депутатів ІХ скликання ВРУ за статтю

За показником щільності (density) депутатки як окрема підгрупа є більш зв'язною (1.400), ніж депутати (0.766) - удвічі більше. Середня сила зв'язку між двома підгрупами – 0.875 (табл. 2.16).

Таблиця 2.16. Щільність (density) мережі зв'язків підгруп за статтю

	Кількість, од.	Щільність (density) підгрупи за статтю
Чоловіки	283	0.766
Жінки	82	1.400
Між чоловіками та жінками	-	0.875
Загалом	365	0.835

Для перевірки цієї гіпотези було, аналогічно до попередньої, яка стосувалась відмінностей між депутатами, обраними за списками партій, та мажоритарниками, виокремлено найбільш центральних та серединних акторів. Проте у цьому випадку до аналізу були взяті лише депутатки, знову ж враховуючи кожну сесію окремо.

Таблиця 2.17 Топ-10 депутаток за ступенем центральності (NrmDegree) у першій сесії ІХ скликання Верховної Ради України

Код	Прізвище	Статус	Фракція	Ступінь центральності
D351	Шуляк	Новачок	Слуга народу	0.173
D293	Совгіря	Новачок	Слуга народу	0.146
D264	Приходько	Новачок	ОПЗЖ	0.137
D281	Савченко	Новачок	Слуга народу	0.129
D167	Кравчук	Новачок	Слуга народу	0.126
D161	Королевська	Старожил	ОПЗЖ	0.118
D290	Славицька	Новачок	ОПЗЖ	0.118
D196	Львовчкіна	Старожил	ОПЗЖ	0.115
D258	Плачкова	Новачок	ОПЗЖ	0.115
D271	Радіна	Новачок	Слуга народу	0.115

Серед топ-10 депутаток за ступенем центральності у першій сесії половина є представницями фракції «Слуга народу», інша половина – фракції «ОПЗЖ». Неочікуваною характеристикою останніх є те, що лише двоє з них мають минулий досвід депутатства у попередніх скликаннях, тобто за статусом є старожилами (табл. 2.17).

За серединністю найвищу позицію займає теж депутатка від фракції «ОПЗЖ», яка раніше не обиралась до Верховної Ради України (див. таблицю 2.18) . Решта позицій для цього показника у топ-10 депутаток першої сесії займають членкині фракції «Слуга народу». Відповідно всі з них мають статус депутаток-«новачків».

Таблиця 2.18. Топ-10 депутаток за ступенем серединності (NrmBetweenness) у першій сесії ІХ скликання Верховної Ради України

Код	Прізвище	Статус	Фракція	Серединність
D264	Приходько	Новачок	ОПЗЖ	2.624
D281	Савченко	Новачок	Слуга народу	1.521
D017	Безугла	Новачок	Слуга народу	1.023
D207	Марченко	Новачок	Слуга народу	0.865
D351	Шуляк	Новачок	Слуга народу	0.747
D256	Підласа	Новачок	Слуга народу	0.255
D167	Кравчук	Новачок	Слуга народу	0.115
D271	Радіна	Новачок	Слуга народу	0.093
D293	Совгіря	Новачок	Слуга народу	0.076
D015	Бардіна	Новачок	Слуга народу	0.030

Тобто у першій сесії ІХ скликання у найбільш центральних та серединних, або зв'язуючих, позиціях серед жінок не представлено фракцію-«новачків» «Голос» та фракції-«старожилів» «Батьківщина» і «ЄС». Проте у порівнянні з фракцією «ОПЗЖ» депутатки фракції «Слуга народів» є більш вкоріненими у мережу законодавчих ініціатив. Незважаючи на те, що жодна з

них не має попереднього досвіду у парламенті, тобто для їхньої партії ця сесія є першою.

Таблиця 2.19. Топ-10 депутаток за ступенем центральності (NrmDegree) у другій сесії ІХ скликання Верховної Ради України

Код	Прізвище	Статус	Фракція	Ступінь центральності
D319	Третякова	Новачок	Слуга народу	0.646
D224	Мошенець	Новачок	Слуга народу	0.593
D017	Безугла	Новачок	Слуга народу	0.560
D036	Буймістер	Новачок	Слуга народу	0.536
D361	Янченко	Новачок	Слуга народу	0.511
D218	Михайлюк	Новачок	Слуга народу	0.486
D043	Василенко	Новачок	Голос	0.459
D335	Циба	Новачок	Слуга народу	0.459
D153	Колісник	Новачок	Слуга народу	0.451
D271	Радіна	Новачок	Слуга народу	0.448

Таблиця 2.20. Топ-10 депутаток за ступенем серединності (NrmBetweenness) у другій сесії ІХ скликання Верховної Ради України

Код	Прізвище	Статус	Фракція	Серединність
D224	Мошенець	Новачок	Слуга народу	1.227
D290	Славицька	Новачок	ОПЗЖ	1.071
D319	Третякова	Новачок	Слуга народу	1.024
D043	Василенко	Новачок	Голос	0.816
D017	Безугла	Новачок	Слуга народу	0.732
D271	Радіна	Новачок	Слуга народу	0.690
D347	Шкрум	Старожил	Батьківщина	0.688
D167	Кравчук	Новачок	Слуга народу	0.617
D312	Тимошенко	Старожил	Батьківщина	0.613
D077	Гришина	Новачок	Слуга народу	0.602

Як відображено у таблиці 2.19, у другій сесії депутатками, що мали найбільшу кількість зв'язків, були виключно представниці фракцій-«новачків» (9 з «Слуги народу» та 1 з «Голосу»). Топ-10 за показником серединності (табл. 2.20) є більш різноманітними: 6 позицій у членкинь фракції «Слуга народу», по 1 у «Голоса» та «ОПЗЖ», 2 – у «Батьківщини» (див. таблицю 3.2.3.4). Тобто у другій сесії більш залученими до авторства законопроектів є все ще депутатки від фракцій-«новачків».

Згідно з даними у таблиці 2.21., у третій сесії найбільшу кількість зв'язків мали депутатки від фракції «Слуга народу» (7). Вперше у топ-10 з'явилась представниця-«старожил» фракції «ЄС», а фракція-«новачків» «Голос» мала відразу двох членкинь з високим показником центральності.

Таблиця 2.21. Топ-10 депутаток за ступенем центральності (NrmDegree) у третій сесії ІХ скликання Верховної Ради України

Код	Прізвище	Статус	Фракція	Ступінь центральності
D043	Василенко	Новачок	Голос	0.398
D307	Сюмар	Старожил	ЄС	0.398
D051	Верещук	Новачок	Слуга народу	0.393
D167	Кравчук	Новачок	Слуга народу	0.390
D256	Підласа	Новачок	Слуга народу	0.382
D101	Забуранна	Новачок	Слуга народу	0.371
D224	Мошенець	Новачок	Слуга народу	0.371
D212	Мезенцева	Новачок	Слуга народу	0.368
D236	Нікітіна	Новачок	Слуга народу	0.365
D047	Васильченко	Новачок	Голос	0.363

За показником серединності у топ-10 ввійшли відразу троє депутаток з статусом «старожил» (по одній від «Батьківщини», «ЄС» та «ОПЗЖ»). Проте більшість позицій все ще займають членкині фракції «Слуга народу» (6) та

«Голос» (1), які займають депутатські крісла вперше (див. таблицю 2.22.). Загалом, у третій сесії більш вирішальні позиції займали представниці фракцій-«новачків». Хоча представниці фракцій-«старожилів» займали частину позицій, особливо для показника серединності. Одна з депутаток-«старожилів» навіть відновила свою залученість у законодавчу діяльність. Членкиня фракції «ОПЗЖ» Королевська, яка була у топ-10 за центральністю (0.118) у першій сесії, повернулась як депутатка з найвищим показником серединності, що майже вдвічі перебільшує показник наступної після неї депутатки (1.816 у порівнянні до 0.981).

Таблиця 2.22. Топ-10 депутаток за ступенем серединності (NrmBetweenness) у третій сесії ІХ скликання Верховної Ради України

Код	Прізвище	Статус	Фракція	Ступінь серединності
D161	Королевська	Старожил	ОПЗЖ	1.816
D024	Богущька	Новачок	Слуга народу	0.981
D236	Нікітіна	Новачок	Слуга народу	0.916
D307	Сюмар	Старожил	ЄС	0.848
D319	Третьякова	Новачок	Слуга народу	0.835
D101	Забуранна	Новачок	Слуга народу	0.829
D347	Шкрум	Старожил	Батьківщина	0.751
D043	Василенко	Новачок	Голос	0.730
D218	Михайлюк	Новачок	Слуга народу	0.722
D167	Кравчук	Новачок	Слуга народу	0.619

За результатами аналізу центральності та серединності депутаток п'яти фракцій, представниці партій «Слуга народу» та «Голос» дійсно мали більше потенційної влади у законопроектній діяльності протягом всіх трьох сесій. Що дає підстави визнати третю гіпотезу підтвердженою. Проте варто зауважити, що передчасно стверджувати, нібито ця залученість у порівнянні

з іншими депутатами зростала з кожною сесією. Наприклад, за показником центральності під час другої сесії (див. таблицю 3.2.3.3) членкині фракцій «Слуги народу» і «Голос» мали більше позицій у топ-10, ніж за відповідним показником у третій сесії (див. таблицю 3.2.3.5). Це ще більш помітно у ситуації з показником серединності, де з кожною сесією збільшувалась кількість представниць з фракцій-«старожилів». Одним з можливих пояснень є те, що наявність попереднього депутатського досвіду для окремих депутаток чи партії, до якої вони належать, дозволяє зберігати вплив на інших депутатів навіть з перервами у часі.

2.5. Об'єднувальна сила законопроектів різних тематичних напрямків

Під час проведення передвиборчих компаній політичні партії та окремі їх члени акцентують увагу на сферах керування країною, що є найбільш суттєвими для потенційних виборців. Такими темами є гуманітарний і соціальний напрямки, оскільки результати політичних рішень, які приймаються щодо них, відчуваються населенням кожного дня і напряму, по відчуттям електорату, впливають на якість їхнього життя. Політичні утворення використовують ці теми для критики опонентів та для просування власної ідеології, яка має наявні у цих сферах проблеми вирішити. Проте відкритим залишається питання збереження протистояння у цих сферах уже у парламенті. Олена Ковальська (2020) у своєму дослідженні, що згадувалось у попередніх розділах, аналізувала здатність окремих тематик законопроектів до об'єднання депутатів навколо себе. Проаналізувавши законотворчу діяльність фракцій «ЄС», «ОПЗЖ» та «Батьківщина», вона прийшла до

висновку, що законопроекти гуманітарної тематики дійсно роз'єднують депутатів і після обрання, тоді як соціальної – навпаки об'єднують.

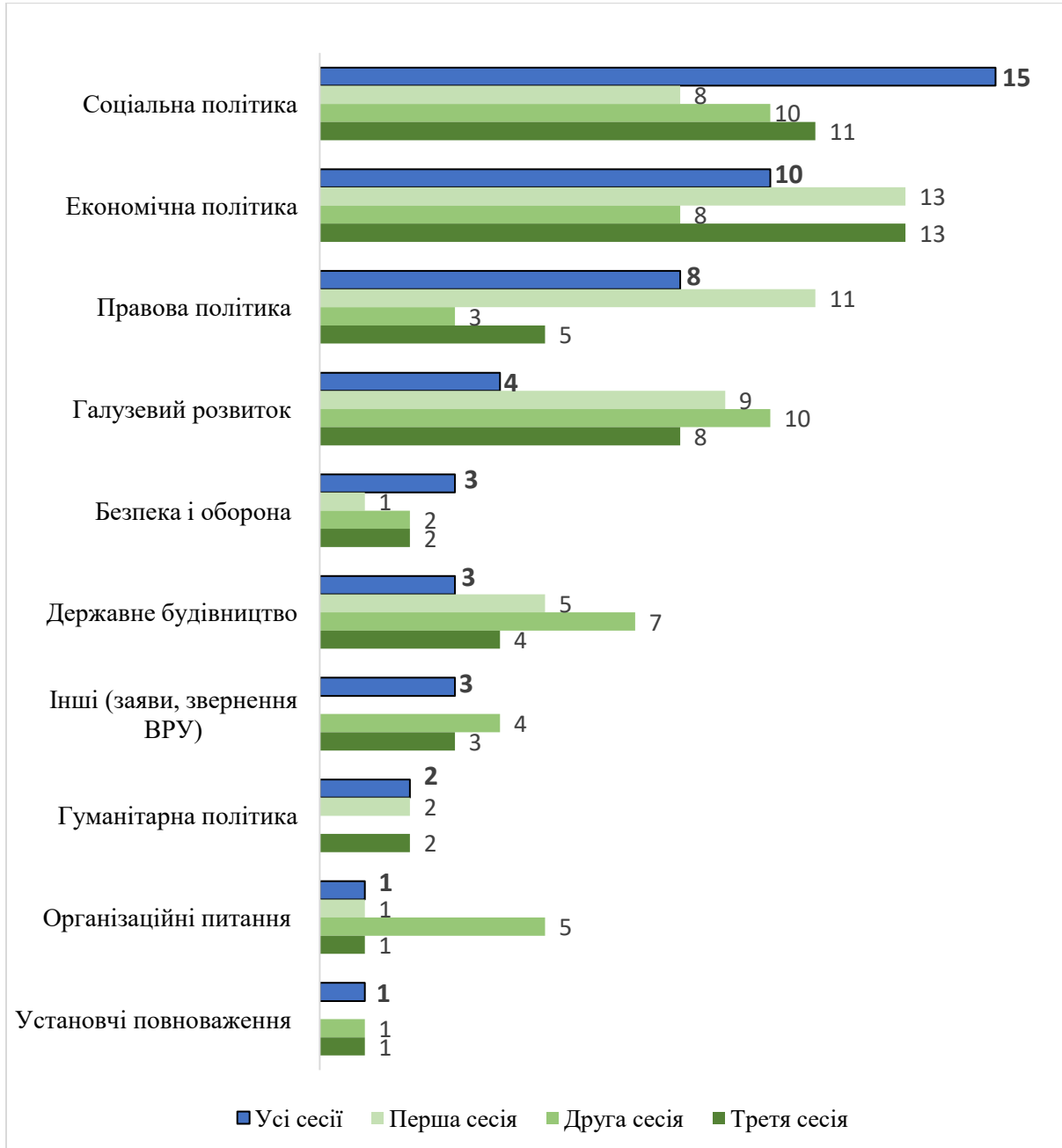
Проте, враховуючи, що у IX скликанні Верховної Ради України були наявні ще дві фракції, одна з яких сформувала так звану монобільшість, необхідно перевірити результати вищезгаданого дослідження. Тож, можна запропонувати гіпотезу згідно з якою, **законопроекти з соціальною та гуманітарною тематиками більшою мірою роз'єднують депутатів, ніж законопроекти з відмінними тематиками.**

Таблиця. 2.23. Топ-50 законопроектів у співавторстві за ступенем центральності (degree centrality) протягом трьох сесій, розподіл за темами

№	Тематика законопроекту	Кількість, од.	Частка, %
12	Соціальна політика	15	30%
7	Економічна політика	10	20%
11	Правова політика	8	16%
3	Галузевий розвиток	4	8%
2	Безпека і оборона	3	6%
6	Державне будівництво	3	6%
8	Інші (заяви, звернення ВРУ)	3	6%
4	Гуманітарна політика	2	4%
10	Організаційні питання	1	2%
13	Установчі повноваження	1	2%

Як свідчать результати відбору топ-50 найбільш центральних законопроектів за період трьох сесій наведені у таблиці 3.2.4.1, законопроекти соціальної (30%), економічної (20%) та правової (16%) політик є найбільш центральними. Найменш центральними виявились законопроекти гуманітарної політики (4%), а також з тематиками, що стосуються організаційних питань (2%) та установчих повноважень (2%).

Законопроекти галузевого розвитку займають 8% з 50 найцентральніших, а ті, що тематично стосуються рубрик безпеки і оборони, державного будівництва та інших сфер (заяви, звернення ВРУ) по 6%.

Рис. 2.6. Топ-50 законопроектів у співавторстві за ступенем центральності (degree centrality) окремо по кожній сесії та загалом протягом усіх сесій, розподіл за темами

На рисунку 2.6. представлений тематичний розподіл законопроектів із найбільшою центральністю по кожній сесії окремо, а також для всіх сесій загалом. На ньому можна побачити, що для деяких тематик законопроектів центральність суттєво змінювалась від сесії до сесії, як наприклад у випадку з тематиками правової політики чи організаційних питань. Також варто зауважити часом суттєві відмінності у показнику центральності тематики для усіх сесій загалом та для окремих сесій, як у випадку з галузевим розвитком та державним будівництвом. Така ситуація є наслідком відмінностей у зв'язності між кожною сесією (див. таблицю 3.2.4.2).

Таблиця. 2.24. Щільність (density) мережі зв'язків між законопроектами, посесійно

Сесія	Щільність (density)
Перша	0.771
Друга	0.240
Третя	0.339

Законопроекти тематично пов'язані з соціальною політикою залишаються порівняно високо центральними протягом усіх трьох сесій, з гуманітарною політикою – низько центральними. Що повторює результати отримані Оленою Ковальською для трьох фракцій, проте вже для п'яти фракцій. Тобто гіпотеза про те, що законопроекти з соціальною та гуманітарною тематикою більшою мірою роз'єднують депутатів п'яти фракцій, ніж законопроекти з відмінною тематикою, підтверджується частково. Хоча законопроекти пов'язані з гуманітарною політикою дійсно роз'єднують депутатів більше, ніж інші тематично законопроекти, законопроектна діяльність пов'язана з соціальною тематикою навпаки об'єднує депутатів.

Підсумовуючи, у результаті проведення емпіричного дослідження із чотирьох запропонованих гіпотез підтвердження отримала одна. А саме та, що стверджувала, ніби депутатки з фракцій «Слуга народу» та «Голос» мають більше потенційного впливу у мережі законодавчого співавторства, ніж депутатки з фракцій «Батьківщина», «ЄС» та «ОПЗЖ». Аналіз ступеню центральності та серединності мереж зв'язків депутаток показав більшу впливовість тих, хто належить до фракцій-«новачків».

Інші три запропоновані гіпотези підтвердження не отримали, або отримали лише часткове підтвердження:

- Фракції політичних партій «Слуга народу» та «Голос» **не є** менш щільно зв'язаними, ніж фракції «Батьківщина» та «ЄС»;
- Депутати-«старожили» **не мають** більше потенційного впливу у мережі законодавчого співавторства у порівнянні із депутатами-«новачками»;
- Законопроекти з гуманітарною тематикою дійсно більшою мірою роз'єднують депутатів, ніж законопроекти з відмінними тематиками. Проте законопроекти з соціальною тематикою у порівнянні з законопроектами інших тематик найбільше **об'єднують** депутатів.

Такі неочікувані, з огляду на результати попередніх досліджень, риси законодавчої мережі депутатів IX скликання Верховної Ради України потребують більш детального вивчення. Проте, базуючись на вже опрацьованих даних, можна стверджувати про унікальність ситуації входження фракцій-«новачків» до парламенту. Це призводить до змін у структурі політичної еліти, хоча відкритим залишається питання їхньої суттєвості та тривалості.

ВИСНОВКИ

Оскільки історія дослідження політичних еліт є довгою, існує не лише велика кількість підходів до їх вивчення, а й велика кількість класифікацій цих підходів. Проте спільним у них залишається бачення політичної еліти як групи людей, які мають владу у суспільстві та можуть її використовувати. Одним з головних підходів до їх розуміння наразі є зосередження уваги на динамічному їх прояві. Тобто на мережі зв'язків, що забезпечують обмін ресурсами всередині еліт, та відповідно всі зміни, яких зазнає владна структура суспільства. Головними рисами таких політичних мереж є постійне членство, обмежена кількість учасників, наявність спільної ідеології, постійні обмін ресурсами та взаємодія. Для їх вивчення залучають вже традиційний метод – мережевий аналіз, який з використанням головних показників центральності мережі, може допомогти дати відповідь на питання стосовно щільності наявних зв'язків у ній, взаємодії між її акторами та обміну ресурсів між ними. На розвиток цього методу великий вплив здійснили такі науковці як Джеймс Коулман, П'єр Бурдьє, Петро Штомпка та Марк Грановеттер.

З вже наявних результатів досліджень мереж співавторства в законопроектах відомо, що для досягнення своїх цілей члени політичних мереж використовують наявні зв'язки різних видів: від професійних та освітніх, до зв'язків рідства. Якщо брати до уваги мережі депутатів, то тут велику роль відіграє досвід попередньої співпраці над спільними законопроектами, а також партійна приналежність і особисті характеристики, що уподібнюють чи навпаки вирізняють від інших (наприклад, стать). Відкритим до подальшого дослідження залишається питання характеру змін у політичних мережах, особливо у країнах пост-радянського простору, де цей

процес відбувається вже десятки років. В Україні депутати-«довгожителі», згідно з результатами досліджень, все ще володіють найбільшим впливом у законодавчому процесі, патерни співпраці у Верховній Раді України мають ситуативний характер, а жінки менш центральні, ніж чоловіки, у кооперації стосовно законопроектів.

Провівши аналіз законотворчої діяльності депутатів IX скликання Верховної Ради України, було встановлено показник щільності всієї мережі зв'язків депутатів, який виявився досить високим, що говорить про активну співпрацю законодавців. Також було виявлено показники щільності всередині п'яти фракцій та між ними. Фракція «Опозиційна платформа – за життя» має найбільш щільну мережу зв'язків серед своїх депутатів, проте її представники найменше співпрацюють з членами відмінних фракцій. Інші фракції-«старожили» - «Батьківщина» і «Європейська Солідарність» є міцно пов'язаними одна з одною та з фракцією «Голос». Зі своїми однопартійцями представники цих фракцій-«старожилів» теж часто вступають у кооперацію для просування законопроектів. Фракція «Голос» займає брокерську позицію між фракціями-«старожилів» та іншою молодогою фракцією - «Слуга народу». Депутати з фракції монобільшості є серед інших фракцій найменш зв'язаними з однопартійцями, тоді як представники фракції «Голос» - найбільше. Гіпотеза про меншу щільність між фракціями-«новачків» політичних партій «Слуга народу» та «Голос», ніж у фракцій-«старожилів» «Батьківщина» та «ЄС», не знайшла підтвердження. Тобто, незважаючи на значно коротший термін перебування у парламенті, нові фракції змогли сформувати мережу зв'язків більш щільну, ніж депутати фракцій-«старожилів».

Найбільш впливовими у мережі законодавчого співавторства IX скликання Верховної Ради України всупереч результатам попередніх

досліджень схожих мереж виявились депутати-«новачки». Так, хоч депутати-«старожили» входили до списків топ-10 за показниками центральності у майже всіх сесіях, депутатам з фракцій «Слуга народу» і «Голос» вдалось досягти більшого потенційного впливу за три сесії роботи у Верховній Раді. З впливовістю жінок з цих фракцій ситуація є схожою, оскільки депутатки «Слуги народу» і «Голосу» за показниками ступеню центральності та серединністю випередили депутаток з інших фракцій у всіх трьох сесіях.

Тематиками законопроектів, що найбільше пов'язували депутатів протягом перших трьох сесій роботи, були соціальна, економічна та правова політики. Найменш схильними до об'єднування депутатів виявились законопроекти з тем організаційних питань, установчих повноважень та гуманітарної політики. Тобто припущення про схильність законопроектів з соціальною та гуманітарною тематикою більшою мірою роз'єднувати депутатів, ніж законопроекти інших тематик, підтвердилась частково.

Результати аналізу мережі законодавчої співпраці мають практичну значущість з декількох причин. По-перше, це дозволяє проводити порівняння передвиборчих обіцянок партій та їх представників і робити висновки про правдивість цих обіцянок. По-друге, відслідковування патернів співпраці під час розробки законопроектів дає підґрунтя для майбутніх досліджень політичних партій, їхніх ідеологій та чинників вступу до них. Якщо члени партії у парламенті підтримують ідеологічно протилежні до партії ініціативи, це може говорити про недостатню сформованість партії чи наявність у її керівництва відмінних від декларованих цілей. По-третє, неочікувані результати високої впливовості депутатів та депутаток, що вперше потрапили до Верховної Ради України, у складі якої більшість – депутати-«новачки», є важливим аргументом у дебатах стосовно регулювання права на кількість повторних входжень до державних органів. Хоча це питання

потребує подальшого аналізу, результати цього дослідження вказують на вірогідну ефективність такого кроку для забезпечення поступового оновлення політичної еліти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Barber, N. (2019). Populist leaders and political parties. *German Law Journal*, 20(2), 129-140. doi:10.1017/glj.2019.9
- Borzel T. (1997). What's So Special about Policy Networks? An Exploration of the Concept and Its Usefulness in Studying European Governance. *European Integration online Papers (EIoP)*, 16(1).
- Bratton, K., & Rouse, S. (2011). Networks in the Legislative Arena: How Group Dynamics Affect Cosponsorship. *Legislative Studies Quarterly*, 87-95
- Burkett , T., & Skvoretz, J. (2001). Political Support Networks Among US Senators: Stability and Change from 1973 to 1990. Unpublished manuscript.
- Carpenter, D. P., Esterling, K. M., & Lazer, D. M. (2004). Friends, brokers, and transitivity: Who informs whom in Washington politics?. *The journal of Politics*, 66(1), 224-246.
- Crotti, R., Zahidi, S., Ratcheva, V., & Kusum, K. P. (2021, March). The global gender gap report 2021. World Economic Forum.
- Cruz, C., Keefer, P., & Labonne, J. (2016). Incumbent advantage, voter information and vote buying (No. IDB-WP-711). IDB Working Paper Series.
- Domhoff, G. W. (2012). The class-domination theory of power. *Who Rules America*.
- Fowler, J. (2006a). Connecting the Congress: A Study of Cosponsorship Networks. *Political Analysis*, 14(4), 456-487.
- Fowler, J. (2006b). Legislative cosponsorship networks in the US House and Senate. *Social Networks*, 28(4), 454-465.
- Franceschet, S., & Piscopo, J. (2008). Gender Quotas and Women's Substantive Representation: Lessons from Argentina. *Politics & Gender*. 4. 393 - 425. 10.1017/S1743923X08000342.
- Gazmuri, C. (2003). Notes on élites in Chile, 1930-1999. *Bicentenario*, 2(1), 53.
- Gherasimov, C. (2019). Political Elite Renewal in Georgia, Moldova and Ukraine. *Royal Institute of International Affairs [Chatham House]*, 1–34.

Granovetter, M. S. (1973). The strength of weak ties. *American journal of sociology*, 78(6), 1360-1380.

Granovetter, M. S. (1985). Economic action and social structure: The problem of embeddedness. *American journal of sociology*, 91(3), 481-510.

Gross, J. (2008). Cosponsorship in the U.S. Senate: A Multilevel Approach to Detecting the Subtle Influence of Social Relational Factors on Legislative Behaviour. Unpublished manuscript.

Grossmann, M., & Dominguez, C. (2009). Party Coalitions and Interest Group Networks. *American Politics Research*, 37(5), 767-800.

Higley, J. (2008). Elite theory in political sociology. Texas: University of Texas in Austin http://paperroom.ipsa.org/papers/paper_4036.pdf.

Higley, J., & Pakulski, J. (2000). Elite power games and democratic politics in Central and Eastern Europe. In *Democratic and Capitalist Transitions in Eastern Europe* (pp. 109-129). Springer, Dordrecht.

Kerevel, Y. P., & Atkeson, L. R. (2013). Explaining the marginalization of women in legislative institutions. *The Journal of Politics*, 75(4), 980-992.

Knoke, D. (1986). Associations and interest groups. *Annual review of sociology*, 12(1), 1-21.

Knoke, D. (1994). *Political networks: the structural perspective* (Vol. 4). Cambridge University Press.

Knoke, D. (2011). Policy Networks. In J. Scott, & P. Carrington, *Social Network Analysis: A Handbook* (pp. 210-222). Thousand Oaks, CA: Sage.

Kostiuchenko, T. (2012). Elite continuity in Ukraine: when networks matter (?). *Historical Social Research/Historische Sozialforschung*, 14-25.

Kostiuchenko, T., Martsenyuk, T., & Oksamytna, S. (2015). Women Politicians and Parliamentary Elections in Ukraine and Georgia in 2012. *East/West: Journal of Ukrainian Studies*, 2(2), 83-110.

Lasswell, H. D. (2018). *Politics: Who gets what, when, how*. Pickle Partners Publishing.

Ledeneva, A. V. (1998). *Russia's economy of favours: Blat, networking and informal exchange* (Vol. 102). Cambridge University Press.

- Lengyel, G., & Ilonszki, G. (2010). Hungary: between consolidated and simulated democracy. In *Democratic elitism* (pp. 150-168). Brill.
- Louwerse, T., & Otjes, S. (2019). How populists wage opposition: Parliamentary opposition behaviour and populism in Netherlands. *Political Studies*, 67(2), 479-495.
- Matland, R., & Montgomery, K. (2003). *Women's Access to Political Power in Post-Communist Europe*. Oxford University Press.
- Mosca, G. (1997). *The Ruling Class in Representative Democracy*. y E. Etzioni-Halevy, *Classes and Elites in Democracy and Democratization: a collection of readings* (cc. 53-62). N.Y. & London: Garland Publishing.
- Mumby, D. (1988) *Communication and Power in Organisations; Discourses, Ideology and Domination*. Norwood, NJ: Ablex Publishing Corporation
- Pareto, V. (1935). *The mind and society*. London: Routledge.
- Rhodes, R. A., & Marsh, D. (1992). New directions in the study of policy networks. *European journal of political research*, 21(1-2), 181-205.
- Ringe, N., Victor, J. N., & Cho, W. T. (2017). Legislative networks. Victor, Jennifer N.–Montgomery, Alexander H.–Lubell, Mark, *The Oxford Handbook of Political Networks*, 471-490.
- Ringe, N., Victor, J. N., & Gross, J. H. (2013). Keeping your friends close and your enemies closer? Information networks in legislative politics. *British Journal of Political Science*, 601-628.
- Scott, J. (2000 (1991)). *Social Network Analysis* (2nd ed.). Thousand Oaks: SAGE Publications.
- Szelenyi, I., & Szelényi, S. (1995). Circulation or reproduction of elites during the postcommunist transformation of Eastern Europe. *Theory and Society*, 24(5), 615-638.
- Sztompka, P. (1997). Trust, distrust and the paradox of Democracy. Prepared for presentation at the XVIIth World Congress of the IPSA, 17-21 August 1997. Korea, Seoul.
- Vergara, L. G. (2013). Elites, political elites and social change in modern societies. *Revista de sociología*, (28).

Voinea, C. (2017, November). On the Culture of Power in the Eastern European Post-Communist Polities (Presentation Slides). In Presentation slides for the 2nd Edition of the European Workshop on Political Culture, EWPC (Vol. 8).

Wojcik, S. (2019). Why legislative networks? Analyzing legislative network formation. *Political Science Research and Methods*, 7(3), 505-522.

Wright Mills, C. (1978 (1956)). *The Power Elite*. Oxford University Press.

Богуславська, К. (2006). Мережевий підхід: причини виникнення, напрями дослідження мереж та їх типологізація. *Наукові записки [Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. ІФ Кураса НАН України]*, (32), 402-414.

Богуславська, К. (2007). Характеристика та інтерпретація параметрів політичних мереж для дослідження політичних акторів. *Наукові записки [Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. ІФ Кураса НАН України]*, (36), 18-27.

Брик, Т., & Остапчук, Д. (2015). Аналіз мереж у Верховній Раді через розгляд законотворчого співавторства. Отримано з <https://voxukraine.org/uk/analyzing-ukrainian-parliament-networks-through-legislative-co-authorship-ua/>

Бугаєнко, Є. (2020). Ситуативні альянси у Верховній Раді України ІХ скликання: кластерний аналіз результатів голосувань.

Бурдьє, П. (2002). Форми капітала. *Journal of Economic Sociology*, 3(5), 60-74.

Бурдьє, П. (2007). Социальное пространство и генезис" классов". In *Социология социального пространства* (pp. 14-48).

Ковальська, О. (2020). Мережі міжфракційної взаємодії у Верховній Раді України ІХ скликання.

Конеген, Н. (2004). Методические подходы политологического исследования и метатеоретические основы политической теории. 220.

Костюченко, Т. С., & Нагорняк, К. М. (2013). Структура зв'язків між депутатами Верховної Ради України 6-го та 7-го скликань: порівняння мереж формування політики. *Наукові записки НаУКМА. Соціологічні науки*, (148), 38-44.

Коулман, Д. (2001). Капитал социальный и человеческий. *Общественные науки и современность*, 3, 122-139.

Кравець, Р., & Романюк, Р. (2019, 5 грудня). Хто контролює фракцію Зеленського. *Українська Правда*.
<https://www.pravda.com.ua/articles/2019/12/5/7233890/>

Крыштановская, О. В. (2005). *Анатомия российской элиты*. Захаров.

Ситник, С. В. (2011). Мережева структура публічної політики та управління. *Державне управління: удосконалення та розвиток*, 5. Режим доступу: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=283>.